

Reforma pravosuđa i rodna pitanja

Šelbi Kvast

Reforma pravosuđa i rodna pitanja

Šelbi Kvast

Napomena o autoru

Gđa. Kvast je osnivač i član Međunarodnog konzorcijuma za pravnu pomoć (ILAC), globalne krovne organizacije koja okuplja međunarodne NVO-e sa iskustvom u postkonfliktnoj obnovi sudstva. Organizacije članice ILAC-a obuhvataju više od 3,4 miliona sudija, tužilaca, advokata i akademika širom svijeta. Gđa. Kvast je direktor američke kancelarije ILAC-a. Gđa. Kvast je predvodila misije za procjenu sistema sudstva u Istočnom Timoru i Liberiji, te učestvovala u misiji koja je vršila procjenu na Haitiju. Nedavno je bila vođa tima Jedinice za sprovođenje pravde u okviru Tima Ujedinjenih nacija za zemlje u tranziciji za UN-ovu integrisanu misiju na Istočnom Timoru. Gđa. Kvast je, takođe, vršilac dužnosti direktora Partnera za rodnu pravdu.

Urednice

Megan Bastik i Kristin Valasek, DCAF

Zahvalnica

Ovim putem se zahvaljujemo sljedećim osobama na njihovim komentarima na nacrt ovog priručnika, koji su bili od neprocjenjive važnosti za nas: Eirin Mobek, Margaret Oven, Džolin Šumejker, UN-INSTRRAW-u i Rebeci Volas. Zahvaljujemo se i Bendžaminu Baklendu, Antoniju Dramondu i Mugihu Takešiti na pomoći pri uređivanju, kao i Anji Ebnoter na uputstvima kako da se uradi ovaj projekat.

Set priručnika o rodnim pitanjima i reformi sektora bezbjednosti

Ovaj Priručnik o reformi pravosuđa i rodnim pitanjima je dio *Seta priručnika o rodnim pitanjima i RSB-u*. Osmišljen je tako da na praktičan način predstavi rodna pitanja za sve one koji rade na reformi sektora bezbjednosti i kreatore politika u tom sektoru, i sastoji se od sljedećih 13 priručnika i njima odgovarajućih praktikuma:

1. Reforma sektora bezbjednosti i rodna pitanja
  2. Reforma policije i rodna pitanja
  3. Reforma sistema odbrane i rodna pitanja
  4. Reforma pravosuđa i rodna pitanja
  5. Reforma kaznenog sistema i rodna pitanja
  6. Upravljanje granicama i rodna pitanja
  7. Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti i rodna pitanja
  8. Donošenje politike nacionalne bezbjednosti i rodna pitanja
  9. Nadzor civilnog društva nad sektorom bezbjednosti i rodna pitanja
  10. Privatne vojne i zaštitarske kompanije i rodna pitanja
  11. Procjena, nadgledanje i vrednovanje RSB-a i rodna pitanja
  12. Obuka o rodnim pitanjima za zaposlene u sektoru bezbjednosti
  13. Primjena rezolucija o ženama, miru i bezbjednosti u reformi sektora bezbjednosti
- Aneks o međunarodnim i regionalnim zakonima i podzakonskim aktima

DCAF, OEBS/ODIHR i UN-INSTRRAW duguju izričitu zahvalnost Ministarstvu vanjskih poslova Norveške koje je omogućilo da ovaj Set priručnika ugleda svjetlost dana.

DCAF (DKOS)

Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF) promoviše dobru upravu i reformu sektora bezbjednosti. Centar vrši istraživanja o dobrim praksama, podstiče razvoj odgovarajućih standarda na državnom i međunarodnom nivou, daje preporuke za razvoj odgovarajuće politike, vrši savjetodavnu ulogu i pruža državama programe podrške. Partnere DCAF čine vlade, parlamenti, institucije civilnog društva, međunarodne organizacije i niz aktera u sektoru bezbjednosti, kao što su policija, sudstvo, obavještajne agencije, granične službe i vojska.

OEBS/ODIHR

Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) je glavna institucija koja je u okviru OEBS-a zadužena za ljudsku dimenziju pitanja bezbjednosti, tj. široki koncept koji obuhvata zaštitu ljudskih prava, razvoj demokratskih društava sa naglaskom na izbore, izgradnju institucionalnih kapaciteta i upravu, jačanje vladavine prava i promovisanje istinskog poštovanja i međusobnog razumijevanja među pojedincima, kao i među narodima. ODIHR je dao svoj doprinos stvaranju ovog Seta priručnika.

UN-INSTRRAW

Međunarodni istraživački i obrazovni institut Ujedinjenih nacija za unapređenje položaja žena (UN-INSTRRAW) je jedina organizacija UN-a ove vrste, sa zadatkom razvijanja programa istraživanja koji doprinose jačanju položaja žena i postizanja rodne ravnopravnosti širom svijeta. Putem stvaranja saveza sa zemljama članicama UN-a, međunarodnim organizacijama, akademskim krugovima, civilnim društvom i ostalim akterima, UN-INSTRRAW:

- sprovodi istraživanja koja su usmjerena na konkretno preduzimanje aktivnosti po pitanjima roda i njegovog konkretnog uticaja na politiku, programe i projekte;
- stvara veze neophodne za upravljanje znanjem i razmjenu informacija;
- jača kapacitete ključnih učesnika, kako bi se pitanja roda integrisala u politiku, programe i projekte.

Slika na naslovnoj strani © Keystone, EPA, Rahat Dar, 2008.

© DCAF, OSCE/ODIHR, UN-INSTRRAW, 2008.

Sva prava su zaštićena.

ISBN 978-92-9222-148-5

Citirati kao: Shelby Quast. „Reforma pravosuđa i rodna pitanja”. *Set priručnika o rodnim pitanjima i reformi sektora bezbjednosti*. Ur. Megan Bastick i Kristin Valasek. Ženeva: DCAF, OEBS/ODIHR, UN-INSTRRAW, 2008.

Prevela Dragana Čurović. Lektura i korektura Biljana Ristović.

Štampa: UNAGRAF d.o.o.

SADRŽAJ

Akronimi	iii
1. Uvod	1
2. Šta se podrazumijeva pod reformom pravosuđa?	1
3. Zbog čega su rodna pitanja bitna za reformu pravosuđa?	3
3.1 Obezbijediti da države ispoštuju svoje obaveze po međunarodnom pravu	3
3.2 Odgovoriti na potrebu za pravdom	4
3.3 Izgraditi povjerenje u sektor pravosuđa	4
3.4 Obezbijediti reprezentativan i legitiman sektor pravosuđa	4
3.5 Reformisati diskriminatorske zakone i unaprijediti zaštitu ljudskih prava	4
3.6 Okončati nekažnjavanje rodnog nasilja	5
3.7 Obezbijediti jednak pristup institucijama pravosuđa	6
3.8 Ojačati nadzor nad sektorom pravosuđa i njegovo nadgledanje	6
4. Na koji se način rodna pitanja mogu integrisati u reformu pravosuđa?	6
4.1 Rodno osjetljiva procjena sektora pravosuđa	7
4.2 Reforma zakona	7
4.3 Sudske procedure i prakse kojima se rješava rodno nasilje	11
4.4 Pristup pravdi	13
4.5 Tradicionalni pravosudni mehanizmi	15
4.6 Rješavanje slučajeva diskriminacije koju vrše sudije i ostalo sudsko osoblje	16
4.7 Povećanje učešća žena u sektoru pravosuđa	17
4.8 Nadzor i nadgledanje integracije rodni pitanja u reformu pravosuđa	17
4.9 Svijest javnosti	18
5. Integracija rodni pitanja u reformu pravosuđa u specifičnim kontekstima	18
5.1 Zemlje u postkonfliktnom periodu	19
5.2 Zemlje u tranziciji	22
5.3 Zemlje u razvoju	22
5.4 Razvijene zemlje	23
6. Ključne preporuke	24
7. Dodatni izvori informacija	25

AKRONIMI

UŽSA	Udruženje žena sudija u Avganistanu
CEDAW	Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
CzZUP	Centar za zaštitu ustavnih prava
CVR	Comisión de la Verdad y Reconciliación (Komisija za istinu i pomirenje)
KIP	Komisija za istinu i pomirenje
LGBT	Lezbijski, homoseksualni, biseksualni i transeksualni
MCTP	Međunarodni centar za tranzicijsku pravdu
MKSJ	Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
MKSR	Međunarodni krivični sud za Ruandu
NVO	Nevladina organizacija
OCD	Organizacija civilnog društva
RN	Rodno nasilje
SzPŽA	Solidarnost za prava žena iz Afrike
TVPRA	Zakon o reautorizaciji zaštite žrtava trgovine ljudima
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	Program UN-a za razvoj

Reforma pravosuđa i rodna pitanja

1 Uvod

„Onaj koji tumači zakon je u najmanju ruku isto toliko bitan kao i onaj koji ga donosi, ukoliko ne i više ...Nemam riječi kojima mogu da opišem koliko važnom smatram ulogu žena i njihovo prisustvo na svim nivoima istrage, krivičnog gonjenja, odbrane, zaštite svjedoka i sudstva, isto kao i integrisanje rodne perspektive na svim ovim pomenutim nivoima.“

Uvaženi Navanetem Pilej, bivši predsjednik Međunarodnog krivičnog sud za Ruandu i sudija Međunarodnog krivičnog suda¹

Pravosuđe i bezbjednost su neraskidivo povezani. Jak pravosudni sektor štiti i unaprijeđuje ljudska prava i obeshrabruje potencijalne prekršioce od kršenja ljudskih prava. Osnova bezbjednosti je nezavisan i djelotvoran pravosudni sektor, posebno u zemljama u postkonfliktnom periodu i zemljama u tranziciji gdje se u velikoj mjeri rađaju mogućnosti za kriminalne aktivnosti i kršenje ljudskih prava. Reforma sektora pravosuđa je kamen temeljac za stvaranje mira, stabilnost i demokratije. Ustav svake države i njeni zakoni čine osnovu za zaštitu ljudskih prava. Ključna stvar je da politike, procedure i prakse u sektoru pravosuđa omogućavaju svima jednako uživanje ovih prava.

Pojedinci bezbjednost i nesigurnost doživljavaju na različite načine na osnovu npr. etničkog porijekla, pola, starosti, seksualnog opredjeljenja, ekonomskog statusa, vjeroispovijesti i zdravstvenog stanja. Širom svijeta žene se suočavaju sa preprekama pristupu institucijama pravosuđa, dok je veća mogućnost da muškarci dospiju u zatvor. Reformom pravosuđa je neophodno sprovesti mjere kojima će se obraditi specifične potrebe različitih grupa, a u ovom poduhvatu osnovna strategija je integracija rodnih pitanja. Ukoliko sektor pravosuđa želi da uživa kredibilitet i legitimitet u očima zajednice, proces reforme mora da uključuje i da se bavi svim dijelovima društva. Ovaj Priručnik se odnosi na institucionalnu reformu pravosuđa, reformu zakona i pristupa institucijama pravosuđa, sa posebnim naglaskom na rodnu ravnopravnost.

Ovaj Priručnik je namijenjen osoblju odgovornom za reformu pravosuđa unutar nacionalnih vlada, te međunarodnih, regionalnih i donatorskih organizacija. Mogao bi, takođe, koristiti i parlamentarcima, udruženjima pravnika i sudija, organizacijama civilnog društva i istraživačima koji se bave reformom pravosuđa. Njime se reforma pravosuđa ispituje u širokim kontekstima, koji se često međusobno

prepliću, tj. u zemljama u postkonfliktnom periodu, zemljama u tranziciji, zemljama u razvoju i razvijenim zemljama. Svaki napor u radu na reformi pravosuđa u velikoj mjeri zavisi od konteksta u kome se dešava, tako da na ovaj proces ne može da se primijeni princip „univerzalne mjere“. U ovom Priručniku dati su prijedlozi i preporuke koji mogu da se prilagode specifičnom reformskom kontekstu unutar kojeg vi radite.

Ovaj Priručnik se sastoji od:

- Uvoda u reformu pravosuđa
- Obrazloženja zbog čega integracija rodnih pitanja jača procese reforme pravosuđa
- Praktičnih aktivnosti za integraciju rodnih pitanja u inicijative za reformu pravosuđa
- Pregleda specifičnih pitanja vezanih za rodna pitanja i reformu pravosuđa u kontekstu zemalja u postkonfliktnom periodu, zemalja u tranziciji, zemalja u razvoju i razvijenih zemalja
- Ključnih preporuka
- Dodatnih izvora informacija

2 Šta se podrazumijeva pod reformom pravosuđa?

„Ne može biti mira bez pravde, ni pravde bez zakona, niti smisaonog zakona bez suda koji će odlučiti šta je pravično i zakonito pod bilo kojim datim okolnostima.“

Bendžamin B. Ferenc, bivši tužilac iz Nirnberga²

Ciljevi reforme pravosuđa

Osnovni ciljevi reforme pravosuđa obuhvataju:

- Izradu pravičnih ustava i zakona koji poštuju jednakosti, a koji su zasnovani na međunarodnim standardima i odredbama o poštovanju ljudskih prava.
- Uvođenje zakonskih mehanizama i mehanizama za njegovo sprovođenje kojima se promovišu i štite ljudska prava i prevazilaze barijere sa kojima se suočavaju marginalizovane i ranjive grupe.
- Osnivanje kredibilnog, djelotvornog, nepristrasnog i odgovornog sudstva.
- Razvoj integrisanog pristupa krivičnom pravosuđu u okviru sudstva, tužilaštva, policije, zatvora i pravnih zastupnika.

Odjeljak 1 Neuspjeli pokušaji u jednoj oblasti vladavine prava mogu negativno uticati na ostale oblasti u kojima je postignut napredak⁴

Premda se osnivanje novih policijskih snaga na jedva postojećim osnovama pokazalo kao težak poduhvat na Haitiju, u Istočnom Timoru, na Kosovu i u Ruandi, još je teže bilo navesti institucije pravosuđa da funkcionišu na minimalno prihvatljivom nivou. Ovim se došlo u situaciju da je ono što je postignuto policijskim aktivnostima bilo podriveno stalnim problemima sa ostatkom sistema krivičnog pravosuđa. Premda je nakon dvije godine policija hapsila ljude u skladu sa ustavom i zakonom, poštujući njihova prava i izvodeći ih pred sud, sudovi nijesu uspjeli da ekspeditivno procesuiraju presude. Kao rezultat ovoga, pritvorne jedinice u policiji i zatvori su ubrzo bivali pretrpani osumnjičenima koji su čekali na suđenje. Uslovi u zatvorima, koji su bili u velikoj meri poboljšani, ubrzo su se pogoršali, a pretrpanost je dovela do povećanja tenzija i nasilja u zatvorima. Nakon toga, počelo je puštanje zatvorenika na slobodu zbog toga što, u ustavom određenom vremenskom periodu, nijesu bili formalno optuženi. Ovo je frustriralo i policiju koja se pridržavala svih pravila i javnost koja je opasne ljude ponovo gledala na ulicama. To je, isto tako, ugrožavalo ljudska prava i vladavinu prava jer su pojedinci preuzeli pravdu u sopstvene ruke, likvidirajući po skraćenom postupku veliki broj osumnjičenih za trgovinu drogama i vođe kriminalnih bandi.

- Obezbjedivanje pravovremenog pristupa pravdi koji je jednak za sve i uspješnog sprovođenja zakona, ustavnih prava i presuda donešenih po odgovarajućoj proceduri.
- Jačanje veza i saradnje unutar i između državnih i nedržavnih institucija.
- Uspostavljanje mehanizama za nadzor nas sistemom pravosuđa, kao i jačanje uloge sudstva u vršenju nadzora nad ostalim komponentama sektora bezbjednosti i drugim državnim organima.³

Reforma pravosuđa nema rok trajanja; to je stalni proces bez obzira da li se radi o zemljama u postkonfliktnom periodu, zemljama u tranziciji, zemljama u razvoju ili razvijenim zemljama. Reforma pravosuđa ne obuhvata samo reformu zakona već i razvoj politike, procedura i mehanizama kojima se omogućava praktična primjena zakona i jednak pristup sistemu pravosuđa za sve. Ovaj proces može obuhvatati institucionalnu reformu, reformu politike djelovanja, stalnu obuku za članove pravosudnih institucija (sudije, službenike u sudovima i administraciju, tužioce, branioce, policiju, advokatske komore, pravne fakultete) i jačanje svijesti vlade i građana.

Za uspješnu reformu pravosuđa neophodna je saradnja između sljedećih učesnika na nacionalnom nivou:

- sudstva
- ministarstva pravde
- tradicionalnih i običajnih sistema
- parlamenta
- tužilaštva i istražnih organa (uključujući i policiju)
- udruženja pravnika
- pravne pomoći
- kazneno-popravnih domova i zatvora
- ostalih ministarstava, uključujući i ministarstvo unutrašnjih poslova i ministarstva za pitanja žena
- pravnih fakulteta
- organizacija civilnog društva, uključujući grupe žena, vjerske grupe i nevladine organizacije (NVO)

NVO i grupe civilnog društva su ključni instrumenti u sprovođenju reforme pravosuđa putem zalaganja,

nadgledanja i kampanja za podizanje svijesti javnosti. Za dugotrajnu reformu pravosuđa neophodno je postojanje političke volje vlade i posvećenost svih učesnika, i na nivou zajednice i individualno.

Transformacija u sektoru pravosuđa mora biti povezana sa širim reformskim naporima, uključujući i one o kojima je raspravljano u ostalim priručnicima ovog Seta priručnika, a koji se odnose na policiju, kazneni sistem, upravljanje granicama, parlamentarni nadzor, nacionalnu bezbjednosnu politiku, nadzor civilnog društva i privatne vojne i zaštitarske kompanije (vidi Odjeljak 1).

Neophodnost postojanja lokalnog vlasništva

Premda reforma pravosuđa često privlači vanjske učesnike, ovaj proces treba osmisliti na lokalnom nivou, nad njim mora postojati lokalno vlasništvo i mora biti sproveden na lokalnom nivou ukoliko želimo da bude održiv. On mora da odgovara specifičnim potrebama lokalnog konteksta i da uživa legitimitet. Stoga, u situacijama gdje su učesnici sa međunarodnog nivoa, poput Ujedinjenih nacija, država donatora i međunarodnih NVO-a, uključeni u reformu pravosuđa, neophodno je da učesnici sa nacionalnog nivoa budu obaviješteni, konsultovani i uključeni u proces donošenja odluka kako bi bili dobro obučeni i pripremljeni da preuzmu vlasništvo nad reformskim procesom. Prvi korak ka podršci lokalnog vlasništva mogao bi biti obuka učesnika na nacionalnom nivou i izgradnja lokalnih kapaciteta za kreiranje i nadzor reformskih napora, od tehničke osposobljenosti do administrativnih vještina. Članovi osoblja sa međunarodnog nivoa treba da budu vješti mentori, instruktori i pomagači.⁵

Izazovi reforme pravosuđa

- Konkurencija među pravnim okvirima različitih sistema: formalnog, tradicionalnog i vjerskog sistema.
- Isključivanje određenih djelova društva iz reformskog procesa.
- Nedostatak osnovnih sredstava za rad koja su neophodna zaposlenima u pravosuđu kako bi obavljali svoje poslove (npr., papira, olovaka, knjiga o pravu, prevoza, podrške).
- Nedostatak ili oronula infrastruktura sudnica, prostorija za ispitivanje, pritvorskih jedinica

i odvojenih kazneno-popravnih institucija za muškarce i žene.

- Nepostojanje nezavisnosti sudstva koje rezultira ili malim ili nikakvim odvajanjem nadležnosti, lošim nadzorom i /ili stalnim uplitanjem onih koji imaju vlast.
- Korupcija među zaposlenima u pravosuđu, uključujući tu policiju, sudije, tužioce, sudsku administraciju i porotnike.
- Nedostatak kvalifikovanog osoblja u državi koje bi radilo u sektoru pravosuđa.
- Kulturološki stavovi i prakse koji za rezultat imaju kršenje ljudskih prava.
- Nedostatak obuke o domaćim i međunarodnim zakonima, politici i osnovnim administrativnim procedurama.
- Spor napredak.

3 Zbog čega su rodna pitanja bitna za reformu pravosuđa?

„Pomoć u razvoju koju pruža sistem Ujedinjenih nacija treba da se usredsrijedi na smanjenje ključnih rizičnih faktora koji dovode do žestokih sukoba, poput neravnopravnosti - tako što će riješiti nejednakosti između grupa; nejednake zastupljenosti – tako što će se pozabaviti politikom i praksom kojima se institucionalizuje diskriminacija; pravde – promocijom vladavine prava, uspješnog i pravičnog sprovođenja zakona i sprovođenjem pravde i, ondje gdje je to primjenjivo, jednakom zastupljenošću u institucijama koje sprovode vladavinu prava; i nesigurnosti - jačanjem odgovorne i transparentne vlasti i bezbjednosti ljudi.“

Kofi Anan, Sprječavanje oružanog sukoba, Izvještaj generalnog sekretara⁶

Rod se se odnosi na određene uloge i odnose, osobine ličnosti, stavove, ponašanje i vrijednosti koje društvo pripisuje muškarcima i ženama. „Rod“ se stoga odnosi na *naučene* razlike između muškaraca i žena dok „pol“ označava *biološke* razlike između muškaraca i žena. Rodne uloge se u velikoj mjeri razlikuju u okviru jedne ili više kultura i vremenom se mogu mijenjati. Rod se ne odnosi samo na žene i muškarce, već i na njihove međusobne odnose.

Integracija rodniha pitanja je proces procjene potencijalnih posljedica po žene i muškarce bilo koje planirane aktivnosti, uključujući zakonodavne odredbe, politiku i programe u svim oblastima i na svim nivoima.⁷

Za više informacija vidi Priručnik o RSB-u i rodniha pitanjima

Bezbjednost, održivi razvoj, pravda i jednakost su međusobno zavisni. Rodna ravnopravnost je i cilj i preduslov održivog razvoja. Kada se rodna pitanja upletu u tkivo reforme pravosuđa na početnom stadijumu, reforma će biti jača, održivija i bolje će odgovarati potrebama većeg procenta stanovništva. Dalje, rodna pitanja su od osnovnog značaja za bilo koju reformu pravosuđa kojom se teži da se ispoštuju međunarodni standardi o ljudskim pravima, dobroj upravi i demokratiji.

Rodna pitanja su važna u reformi pravosuđa kako bi se:

- Obezbijedilo da države ispoštuju svoje obaveze po međunarodnom pravu.
- Odgovorilo na specifične potrebe, u smislu pravosuđa, svih djelova zajednice.
- Izgradilo povjerenje u sektor pravosuđa.
- Obezbijedilo da sektor pravosuđa bude reprezentativan i legitiman.
- Reformisali zakoni koji su diskriminatorски i unaprijedila zaštita ljudskih prava.
- Okončalo nekažnjavanje počinioca rodnoг nasilja (RN).
- Obezbijedio jednak pristup institucijama pravosuđa.
- Ojačao nadzor nad sektorom pravosuđa i njegovo nadgledanje.

3.1 Obezbijediti da države ispoštuju svoje obaveze po međunarodnom pravu

Međunarodne konvencije i ugovore sa sobom nose i odgovarajuće obaveze. Za države koje su potpisale i ratifikovale međunarodne podzakonske akte, njihove odredbe su pravno obavezujuće. Relevantni međunarodni podzakonski akti obuhvataju:

- *Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije žena* (CEDAW, 1979). To je Konvencija o ljudskim pravima i pravno je obavezujuća za one države koje su je potpisale.
- *Pekinšku deklaraciju i Platformu za akciju* (1995). Države su se obavezale da će „Izraditi strategije kojima će se obezbijediti da žene žrtve nasilja uslijed rodno neosjetljivih zakona ili ustaljene prakse pravosudnih i izvršnih organa ne postanu ponovo žrtve...“⁸
- *UN-ov model strategije i praktičnih mjera za eliminaciju nasilja nad ženama na polju sprječavanja kriminala i krivične pravde* navodi zemlje da pregledaju, vrednuju i revidiraju svoje krivične procedure kako bi obezbijedile da „Žene koje su podvrgnute nasilju imaju iste mogućnosti da svjedoče u sudskom procesu kao i ostali svjedoci, te da postoje mjere kojima bi se omogućilo takvo svjedočenje i zaštitila njihova privatnost“.⁹
- *Rezoluciju 1325 Savjeta bezbjednosti UN-a* (2000) kojom se države pozivaju da „u potpunosti poštuju međunarodno pravo koje je primjenljivo na zaštitu prava žena i djevojaka“ i da „preduzmu posebne

mjere kako bi se žene i djevojke zaštitile od rodnog nasilja“.

Vidi Aneks o međunarodnim i regionalnim zakonima i podzakonskim aktima

Razumijevanje odgovornosti države za kršenja ljudskih prava se značajno povećalo u proteklom periodu jer je obuhvatilo ne samo kršenje ljudskih prava od strane države ili njenih organa, već i kršenje ovih prava od strane privatnih lica. Država ima obavezu da sprječava, istražuje i kažnjava krivična djela koja se povezuju sa RN-om i diskriminacijom.¹⁰ Ukoliko država svim raspoloživim sredstvima ne uspije da spriječi, istraži i kazni zlostavljanje, uključujući tu rodnu diskriminaciju i nasilje, nasilje u porodici i trgovinu ljudima, ona po međunarodnom zakonu o ljudskim pravima snosi odgovornost.

Pri procjeni revnosti ispunjavanja obaveza države u vezi sa RN-om i diskriminacijom, u obzir se uzima sljedeće:¹¹

- ratifikacija međunarodnih podzakonskih akata o ljudskim pravima;
- ustavom zagarantovana rodna ravnopravnost;
- postojanje nacionalnog zakonodavstva i/ili administrativnih sankcija kojima se obezbjeđuje adekvatna nadoknada štete žrtvama RN-a;
- politike ili akcioni planovi koji se bave RN-om;
- rodno osjetljivi sistem krivičnog prava i policije;
- dostupnost i raspoloživost službi za pružanje pomoći;
- postojanje mjera kojima se podiže svijest javnosti i modifikuje diskriminatorna politika na polju obrazovanja i medija;
- prikupljanje podataka i statistike o RN-u.

3.2 Odgovoriti na potrebe za pravdom

Rodna pitanja utiču na način na koji pojedinci – muškarci, žene, mladići, dječaci, djevojke i djevojčice – doživljavaju bezbjednost i uživaju svoja osnovna ljudska prava, ili su im ta prava uskraćena. Od suštinske je važnosti da se shvati činjenica da su zajednice heterogene, da se pojedinci odlikuju različitim karakteristikama, potrebama, prioritetima, da imaju različita sredstva na raspolaganju, da su članovi različitih mreža, itd. Kako bi se identifikovala relevantna pitanja koja su zajednička za sve segmente stanovništva, neophodno je da se tokom procesa reformi čuju glasovi ljudi sa lokalnog nivoa, posebno žena i ostalih nedovoljno zastupljenih grupa. Ovim se omogućava da reforma pravosuđa bolje odgovori na posebne probleme koji se javljaju u svim društvenim grupama.

3.3 Izgraditi povjerenje u sektor pravosuđa

Saradnja između sektora pravosuđa i civilnog društva na prepoznavanju i rješavanju rodnih pitanja tokom cijelog reformskog procesa može pomoći da se uspostavi međusobno povjerenje. Obnavljanje ili stvaranje povjerenja u sektor pravosuđa je neophodno ako želimo da sektor pravosuđa ispuni svoje obaveze. Ukoliko građani nemaju nimalo povjerenja u sistem pravosuđa, naći će drugi način da riješe sporove, uključujući tu i uzimanje zakona u svoje ruke.

3.4 Obezbijediti reprezentativan i legitiman sektor pravosuđa

Kako bi zadobio legitimitet u očima zajednice, sektor pravosuđa treba da odražava društvo kome služi. Trenutno su žene nedovoljno zastupljene u sektoru pravosuđa u mnogim zemljama i često zauzimaju niže funkcije u pravosudnim organizacijama, uključujući tu i njihove funkcije u sudovima za porodično pravo. Iako se čini da nema statističkih podataka na svjetskom nivou:

- Od 1. aprila 2007. godine u pravosuđu Engleske i Velsa žene su činile 9,26% od ukupnog broja sudija višeg suda i 22,44% sudija okružnih sudova.¹²
- U 2004. godini u Indoneziji, žene su činile 15,6% od ukupnog broja sudija u vrhovnom sudu i 16,2% sudija u osnovnom sudu.¹³
- 2004. godine u Kostariki, bilo je 386 muškaraca sudija i 334 žena sudija. Međutim, najveći broj žena sudija se nalazi na nižem nivou organizacione strukture sudstva.¹⁴
- Na svjetskom nivou 2005. godine, žene su činile 15,8% od ukupnog broja ministara pravde.¹⁵

Žene i ostale manjinske grupe – na položaju sudija, tužilaca, branilaca i sudskih administratora – doprinose jačanju legitimiteta sudstva i sudove čine dostupnijima zajednicama kojima služe. Žene i manjinske grupe koje se nalaze na visokim pozicijama u sektoru pravosuđa ne služe samo kao uzori zajednici, već mogu biti i „šampioni“ koji će pokrenuti pitanja jednakosti i nediskriminacije. Osim ovoga, učešće žena u sektoru pravosuđa bi trebalo da se smatra efikasnom upotrebom kadrova. Moderna društva sebi ne mogu da dozvole da izgube intelektualnu moć i energiju gotovo polovine stanovništva.¹⁶

3.5 Reformisati diskriminatorne zakone i unaprijediti zaštitu ljudskih prava

„Zakon je najformalniji izraz politike vlade. Bez pravne zaštite, žene ne dobijaju nikakvu zaštitu kada se suoče sa diskriminacijom koja utiče na sve aspekte njihovog života, uključujući bezbjednost, tjelesni integritet, porodični život, status u zajednici, te politički, ekonomski, i društveni prosperitet. Neophodno je sprovesti pravnu reformu kako bi se ostvarila rodna pravda.“

Izjava Uvaženog Navanethema Pilaja, sudija, Međunarodni krivični sud ¹⁷

Odjeljak 2

Devet pravila za uključivanje rodni pitanja u reformu pravosuđa

Planiranje – Uključivanje učesnika sa lokalnog nivoa i rodni perspektiva u najranijoj fazi reformskog procesa i tokom njegovog trajanja.

Partnerstvo – Saradnja između mnogobrojnih učesnika na nacionalnom nivou: sudstva, policije, tužilaštva, udruženja pravika, pravnih fakulteta, civilnog društva, ženskih mreža i međunarodni učesnika (UN, zemalja donatora i međunarodni NVO-a).

Učešće – Promovisanje učešća muškaraca i žena iz različitih djelova društva, kao učesnika u sektoru pravosuđa: sudija, tužilaca, advokata i sudskih administratora.

Prevenција – Sprječavanje rodne diskriminacije i rodni nasilja putem reforme zakona, politike i procedura u okviru sektora bezbjednosti i pravosuđa, unutar institucija bezbjednosti i pravosuđa i na spoljašnjem nivou u zajednici.

Procedure – Uspostavljanje procedura, određivanje politike i prakse kojima se promoviše jednak pristup institucijama pravosuđa za muškarce i žene u formalnim, tranzicionim, neformalnim i alternativnim sistemima.

Zaštita – Zaštita za žrtve i svjedoke rodno zasnovane diskriminacije i RN-a: bezbjednost, sigurne kuće, pravna pomoć i odšteta.

Krivično gonjenje/kažnjavanje – Krivično goniti počiniocima ovih djela - nema nedodirljivih ni unutar institucija pravosuđa niti izvan njih u okviru zajednice.

Podizanje svijesti javnosti – Kampanje kojima se javnost informiše o zakonima koji zabranjuju rodno zasnovanu diskriminaciju i nasilje i o politici djelovanja i prakse uz pomoć kojih se ovi zakoni provode.

Djelovanje – Nadzor, interno u okviru sektora pravosuđa i vanjski nadzor od strane ostalih vladinih organa; nadgledanje napretka reforme pravosuđa.

Jaz između standarda o ljudskim pravima i nacionalnog zakona o pitanjima koja se tiču rodne pravde i dalje je veliki u mnogim zemljama. U mnogim državama i dalje su na snazi zakoni koji su i suviše diskriminatorni, a tiču se vlasništva nad zemljom, RN-a, braka, starateljstva nad djecom, nasljedstva, zaposlenja i seksualnog opredjeljenja. O određenom broju ovih primjera više detalja biće u Odjeljku 4.4. Ovaj problem je posebno teško riješiti kada pisani zakoni kojim se naglašava jednakost postoje uporedo sa ostalim zakonima, bilo formalnim ili običajnim, koji su diskriminatorni.

3.6 Okončati nekažnjavanje za počinjeno rodno nasilje

„Ne bi trebalo da sram ili stigma budu pripisani onima koji su žrtve silovanja – sramota i nečasnost pripadaju onom/onima koji su fizički počinili silovanje i ostalima koji su odgovorni za krivična djela, te donekle pravnom sistemu, sistemu zaštite, sprovođenja mjera i sistemu globalne bezbjednosti koji su ignorisali, potiskivali ili na neki drugi način nijesu odgovorili onako kako je trebalo na krivična djela počinjena na rodnoj osnovi.“

dr Keli Don Askin¹⁸

U mnogim društvima postoji tendencija da se krivica pripisuje žrtvama RN-a, posebno žrtvama seksualnog nasilja. Kao rezultat straha od stigme, većina žrtava nikada ne prijavi incident. Ovo je sve više slučaj kod muškaraca (koje je možda sramota) i žrtava RN-a koje pripadaju lezbijskoj, homoseksualnoj, biseksualnoj i transseksualnoj populaciji (LGBT), koji mogu biti podložni dodatnom uznemiravanju ili nasilju usljed svog seksualnog opredjeljenja.

Stav zajednice po kome se okrivljuju žrtve često se

odražava i u radu sudova. Policija, tužioci i sudije nasilje u porodici često tretiraju kao privatnu stvar koja je van domašaja zakona. Žene i muškarci koji prijave krivična djela seksualnog nasilja se često suočavaju sa tim da po drugi put postaju žrtve u pravosudnom sistemu, počevši od obraćanja policiji pa sve do završetka sudskog procesa. Mnoga od krivičnih djela seksualnog nasilja i ona počinjena na rodnoj osnovi ili nikad ne prođu kroz sudsku proceduru ili se počiniocima koji su proglašeni krivim odrede niske kazne. U nekim zemljama, kazna koja je određena za počiniocima predstavlja još jedno kršenje prava i sloboda žrtava, isto kao i kada žrtve bivaju primorane da se udaju za počinioca.¹⁹

Patricija Ntahorubuze iz Udruženja žena pravika iz Bujumbare, raspravljajući o spremnosti sudskog sistema da se bavi seksualnim krivičnim djelima, navodi: „Ovo je problem jer postoji tendencija da se ovi incidenti tretiraju kao prekršaji. Ovo je grijeh iz razloga što mnogi koji su izvedeni pred sud kao počinioci silovanja bivaju automatski pušteni na slobodu.“ Mnoge od žrtava se i ne trude da zatraže krivično gonjenje počinioca jer znaju da ništa neće biti urađeno po tom pitanju. Krivična djela seksualnog nasilja u Burundiju se često rješavaju na „prijateljski način“ - razmjeno krava ili plaćanjem gotovinom.²⁰

Kao posljedica toga što pravosudni sistem ne kažnjava počiniocima RN-a, kao i nedostatka odgovarajuće medicinske i psihološke pomoći, žrtve mogu da postanu hronično depresivne i da se čak nađu na rubu samoubistva. U Avganistanu, ne reagovanje sudova na sve rasprostranjenije slučajeve kršenja prava žena ima za posledicu mnoga samožrtvovanja i ostale oblike samoubistva među ženama.²¹

Krivična djela koja prođu nekažnjeno hrane kulturu nedodirljivosti i nepoštovanja zakona. Nedodirljivost podriva temelje društava koja su izašla iz konfliktnog

perioda time što se nasilju daje legitimitet. Njome se produžava period nestabilnosti, a žene se izlažu prijetnji od ponovnog konflikta.²² Vladavina prava je ključni aspekt dobre uprave, mira i održivog razvoja. Štaviše, visok stepen seksualnog nasilja i RN-a za rezultat imaju veću stopu pojave HIV/side, koji predstavljaju jednu od najvećih prijetnji održivom razvoju i bezbjednosti.

3.7 Obezbijediti jednak pristup institucijama pravosuđa

Mir i pomirenje su naglašeni kada žene i muškarci imaju priliku da se obrate sudovima, naglašavaju se i medijacija ili tradicionalni mehanizmi rješavanja sporova i pozivanja kriminalaca na odgovornost. Dostupnost institucija pravosuđa može biti blokirana iz mnogobrojnih razloga, od kojih mnogi posebno pogađaju žene, žrtve RN-a i pripadnike manjinskih grupa:

- **Znanje:** mnoge žene i muškarci nijesu upoznati sa svojim pravima ili načinom na koji mogu da ostvare ova prava, kako bi dobili odštetu za počinjenu nepravdu u krivičnim i parničnim postupcima.
- **Sredstva:** mnoge žrtve nasilja, diskriminacije ili uznemiravanja nemaju finansijskih sredstava da ove slučajeve dovedu pred sud i zbog toga čute. Mnoge nejednakosti vezane za pristup institucijama pravosuđa su rezultat činjenice da muškarci često sebi mogu bolje da priušte da angažuju kompetentnog advokata. U slučajevima rodne diskriminacije ili nasilja u porodici, optuženi obično ima pravnog zastupnika, ali ne i žrtva jer ne može sebi da priušti njegove usluge.
- **Strah:** mnoge žrtve i svjedoke je strah da svjedoče, posebno u vezi krivičnih djela RN-a. U sudnicama i sigurnim kućama svjedoci i žrtve, generalno gledano, nijesu bezbjedni. Žrtvama i svjedocima RN-a često treba dati zaštitu, što je rijetko moguće dobiti u nekoj državi koja ne pripada grupi razvijenih zemalja.
- **Korupcija:** korupcija u sudskih procedurama čini da je, u mnogim slučajevima, nemoguće da žene na transparentan i otvoren način dobiju pravnu bitku. Sudske odluke koje favorizuju najvećeg ponuđača generalno su protiv žena.
- **Prevoz:** može biti teško i skupo da se putuje do sudnice, koja se često nalazi samo u gradovima.
- **Briga o djeci:** većina žrtava RN-a su žene, od kojih mnoge imaju malu djecu koju treba paziti. Njima može biti teško da organizuju da im neko čuva dijete tokom perioda suđenja.
- **Jezik:** može se desiti da se govori nekoliko dijalekata i tradicionalnih jezika, posebno u seoskim oblastima; može se desiti da se suđenje odvija na jeziku koji žrtva ne razumije.
- **Diskriminacija:** diskriminatorna praksa zaposlenih u pravosuđu protiv žena, manjina i pojedinih etničkih grupa.

Djelotvorna reforma pravosuđa mora da obuhvata

politiku i prakse kojima se u okviru sistema pravosuđa obezbjeđuju rodna osjetljivost i nediskriminacija, kao i konkretne korake kojima se obezbjeđuje pristup pravdi za sve.

3.8 Ojačati nadzor nad sektorom pravosuđa i njegovo nadgledanje

NVO i civilno društvo igraju važnu ulogu tako što nadgledaju suđenja, donešene presude i ostale aspekte sistema pravosuđa i javnost informišu o ovim pitanjima.

Mehanizmi nadzora i kontrole su od suštinske važnosti kako bi se obezbijedio uspješan proces reformi. Nadzor u okviru sudskih organa kako bi se omogućilo pridržavanje nediskriminatorne politike i procedura, može biti od velike pomoći pri davanju ranih znakova upozorenja o postojanju problema. Slično tome, civilnim nadzorom nad sektorom bezbjednosti se mogu identifikovati problematična pitanja onako kako se javljaju, tako da se njima može pozabaviti prije nego što postanu bezbjednosne prijetnje.

4 Na koji se način rodna pitanja mogu integrisati u reformu pravosuđa?

Svaki proces reforme pravosuđa u potpunosti zavisi od konteksta u kome se odvija. Identifikacijom specifičnih uslova, potreba, izazova, propusta i mogućnosti u određenoj situaciji ovaj proces će imati više šansi da bude uspješan i održiv, a istovremeno će se unaprijediti stabilnost i bezbjednost.

S obzirom da su rodna pitanja od suštinske važnosti kako bi se postigla uspješna reforma pravosuđa, treba ih uvrstiti u sveukupan plan. Osim rodni pitanja i ostale faktore koji mogu uticati na nejednakost, nasilje i diskriminaciju, poput rasne i etničke pripadnosti, socijalnog statusa, vjeroispovijesti, obrazovanja, ekonomskog statusa, seksualnog opredjeljenja, zdravstvenog stanja, jezika i geografske pozicije, takođe bi trebalo uzeti u obzir kad god je to moguće. Kako bi se oblikovao adekvatan pristup rodnoj neravnopravnosti, neophodno je da se razumiju uzroci i posljedice rodne diskriminacije, nasilja i konflikta.

Ključni učesnici iz sudstva, tužilaštva, pravna udruženja, policije, zatvora i civilnog društva treba da budu uključeni na početnom stadijumu planiranja kako bi se jasno odredili ciljevi procesa reforme. Rana saradnja unutar jedne ili između više različitih zainteresovanih strana sa nacionalnog i međunarodnog nivoa će dovesti do bolje koordinisanog pristupa reformi pravosuđa. Već dugo vremena NVO-i zagovaraju ravnopravnost žena: kontrolišu rad državnih organa, izvještavaju o kršenju prava, sprovode kampanje za

promjenu i direktno pružaju pomoć ženama. Saradnja sa grupama žena, isto kao i sa udruženjima pravnika i LGBT grupama, npr. može da bude od ključnog značaja za razumijevanje stvarnog stanja rodnih pitanja u okviru sistema pravosuđa, kao i za izgradnju legitimiteta procesa reformi.

4.1 Rodno osjetljiva procjena sektora pravosuđa

Reformski proces treba da obuhvati rodno osjetljivu procjenu sektora pravosuđa.

✓ Spisak zadataka za rodno osjetljivu procjenu (nije konačan):

- ✓ Identifikovati koja je međunarodne i regionalne podzakonske akte o ljudskim pravima država ratifikovala.
- ✓ Izvršiti reviziju ustava i nacionalnih zakona i utvrditi u kojoj su mjeri usklađeni sa međunarodnim i regionalnim obavezama o ljudskim pravima, uključujući tu i rodnu ravnopravnost.
- ✓ Izvršiti reviziju tradicionalnih i religijskih zakona i običaja kako bi se razmotrilo da li u njima ima diskriminatorne prakse, a imajući u vidu nacionalne i međunarodne standarde o ljudskim pravima.
- ✓ Procijeniti da li postoje adekvatni zakoni kojima se sprječava diskriminacija, npr. zakoni koji zabranjuju diskriminaciju žena i muškaraca koji imaju HIV/sidu, diskriminaciju na osnovu trudnoće, porodijskog odsustva ili braka, seksualno uznemiravanje na radnom mjestu.
- ✓ Procijeniti, putem razgovora sa različitim ljudima iz različitih dijelova društva, na koji način pravni sistem „u praksi“ funkcioniše kada su u pitanju žene i muškarci, uključujući tu i alternativu formalnom sistemu pravosuđa. Obratiti posebnu pažnju na procedure, pravila i praksu koji utiču na pristup institucijama pravosuđa.
- ✓ Pregledati statističku bazu podataka, sudske podatke i podatke ostalih institucija, ukoliko su raspoloživi, kako bi se odredilo ko koristi sudski sistem, za koju vrstu žalbi, i sa kakvim ishodom. Da li se ženama i ostalim društvenim grupama dešava da ne uspijevaju da slučajeve izvedu pred sud? Ukoliko se to dešava, zbog čega je tako?
- ✓ Razmotriti koje su to vrste kazni kojima se kažnjavaju počinioci, uz obraćanje posebne pažnje na kazne koje se primjenjuju u slučajevima RN-a i koje utiču na marginalizovane društvene grupe.
- ✓ Sprovesti rodnu analizu budžeta sektora pravosuđa – na koji način su sredstva usmjerena na muškarce i na žene?
- ✓ Procijeniti stepen učešća žena u pravnom obrazovnom sistemu, profesionalnom bavljenju pravom i u sudstvu.

4.2 Reforma zakona

Periodi tranzicija i poskonfliktne situacije mogu da dovedu do kratkotrajnih mogućnosti za reviziju i ponovno pisanje nacrtu ustava i zakonodavstva, koji imaju dugoročne posledice na mir, bezbjednost i status različitih grupa unutar društva, uključujući žene.

Međunarodni i regionalni ugovori i podzakonski akti o ljudskim pravima

Najmanje što države treba da urade je da pristupe međunarodnim i regionalnim ugovorima i konvencijama o ljudskim pravima i da ih bez oklijevanja ratifikuju, te da se pridržavaju svih međunarodnih podzakonskih akata o ljudskim pravima.

Vidi Aneks o međunarodnim i regionalnim zakonima i podzakonskim aktima

Civilno društvo svojim zalaganjem može imati uticaja na vlade da ratifikuju sporazume (vidi Odjeljak 3).

Ustavna reforma

Ustav može da bude od presudne važnosti za postizanje rodne ravnopravnosti i zabranu rodne diskriminacije i nasilja. Ustavna reforma je često dio postkonfliktnog i tranzicijskog procesa i predstavlja temelj na koji se nadograđuje reforma pravosuđa. Ustav može, na primjer, potvrditi da sve osobe treba da uživaju ljudska prava, bez obzira na rod ili seksualno opredjeljenje, ili ustanoviti da međunarodni i regionalni podzakonski akti, nakon ratifikacije, su automatski primjenljivi u domaćem zakonu. Civilno društvo i NVO-i mogu biti veoma uspješni u zahtjevima da se ovakva pitanja uvrste u ustav (vidi Odjeljak 4).

Nacionalno zakonodavstvo

U nacionalnom zakonodavstvu treba da, u najmanju ruku, budu uvrštene definicije i standardi dati međunarodnim i regionalnim podzakonskim aktima o ljudskim pravima. Ukoliko je to neophodno, trebalo bi revidirati postojeće zakone i usvojiti nove kako bi se zabranili svi oblici RN-a i diskriminacije. Kako bi se ovakvi zakoni uspješno izradili, neophodno je da postoji proces konsultacija kojim će se uzvratiti mišljenje žrtava ili preživjelih i mišljenje ženskih NVO, uz dijalog sa onima koji će u praksi primijeniti i staviti na snagu nove zakone.

Vlasništvo nad zemljom

Rasprave zbog zemlje su jedna od ključnih prijetnji bezbjednosti, posebno u labilnim periodima nakon sukoba i u tranzicijskom periodu. Nakon konflikta, bivši učesnici konflikta se vraćaju svojim domovima i često ih nađu već zauzetim. Trenutni vlasnici su ili već

Odjeljak 3 Mreža žena podstiče afričke države da potpišu Protokol o pravima žena iz Afrike

Solidarnost za prava žena Afrike (SzPŽA), krovna grupa koja predstavlja 19 drugih grupa koje se zalažu za prava žena u nekoliko afričkih zemalja, javno je dala crvene kartone liderima 12 afričkih zemalja na Samitu Afričke unije zato što nijesu potpisali Protokol o pravima žena iz Afrike. Na crvenom kartonu je pisalo: „Dobili ste crveni karton od Solidarnosti za prava žena Afrike, koalicije organizacija koje se bore za ratifikaciju Protokola o pravima žena. SzPŽA je ovo uradio kako bi podstakao države Afrike da ratifikuju povelju koja obuhvata veliki broj pitanja o ljudskim pravima i predstavlja sveobuhvatan pravni okvir za zaštitu prava žena.“²³

izbjegli sa nekog drugog mjesta ili su bili odgovorni za protjerivanje prethodnih vlasnika. Pravna procedura kojom se rješavaju sporovi oko zemlje mora biti jasna i dostupna svima.

U mnogim zemljama žene nemaju prava da posjeduju ili da nasljeđuju imovinu. Ovo predstavlja poseban problem u postkonfliktnim društvima gdje su mnoge žene postale udovice i samim tim glave porodice, ali nijesu u mogućnosti da posjeduju zemlju na kojoj žive. Mogu doći u situaciju da budu udaljene sa sopstvene zemlje, bez sredstava i načina da obrađuju zemlju, bilo radi prihoda ili radi ishrane sopstvene porodice (vidi Odjeljke 5 i 6).

Rodno nasilje

RN je krivično djelo koje je prisutno u velikoj mjeri, a isto tako u velikoj mjeri biva nekažnjeno. Često je povezano sa kulturom ćutanja, a određeni oblici RN-a u nacionalnim zakonodavstvima se ne smatraju krivičnim djelima. Na primjer:

- **Nasilje u porodici:** Istraživanja pokazuju da je između 25% i 50% od upunog broja žena u svijetu zlostavljano od strane partnera. Oko 95% žrtava nasilja u porodici su žene. U mnogim državama, nasilje u porodici je klasifikovano kao prekršaj, a ne kao ozbiljno krivično djelo i ovakvim zakonodavstvom žene izričito nijesu zaštićene od silovanja u braku i uhođenja. Međutim, postignut je određeni napredak: u gotovo 50 država silovanje u braku sada se smatra krivičnim djelom.²⁷
- **Zločini iz časti:** Krivična djela počinjena nad ženama u ime časti mogu da se dese i u porodici i u zajednici. Procjenjuje se da širom svijeta 5.000

žena svake godine ubiju članovi njihovih porodica „u ime časti“. U sudovima, „odbrana u ime časti“ postoji kao institucija u nekim zemljama Bliskog Istoka i Južne Amerike, kojom se očevima, braći ili muževima dozvoljava da se „izvuku“ za ubistvo. U 12 zemalja Južne Amerike moguće je da silovatelj bude pomilovan ukoliko ponudi da oženi žrtvu, a ona na to pristane. Porodica žrtve u velikom broju slučajeva vrši pritisak žrtvu da se uda za silovatelja, čime vjeruju da su povratili porodičnu čast.

Ukoliko prođe neprovjereno, RN doprinosi razvijanju kulture nedodirljivosti počinilaca, čime se podrivaju mir i bezbjednost.

Seksualno nasilje

U mnogim zemljama nacionalnim zakonodavstvom nije dat pravni okvir kojim se svi oblici seksualnog nasilja smatraju krivičnim djelima. Na primjer, po zakonodavnim odredbama može da se traži da postoji izričita upotreba sile u činu seksualnog nasilja, umjesto da se traži odsustvo pristanka. U pojedinim zakonodavstvima priznaje se samo silovanje, ali ne i ostali oblici seksualnog nasilja i/ili se silovanje ograničava na vaginalnu penetraciju. Često, nije obuhvaćeno seksualno nasilje nad muškarcima, mladima i dječacima. U nekim državama nedostaci u zakonu koji se tiču seksualnog nasilja potiču od standarda prikupljanja dokaza i proceduralnih pravila. Na primjer, u mnogim muslimanskim zemljama, u skladu sa šerijatskim pravom, postojanje čina nasilja moraju da posvjedoče dva muškarca.²⁸

Institut Raul Valenberg za ljudska prava i humanitarno pravo je napravio kompilaciju najboljih praksi iz četiri

Odjeljak 4 Istočni Timor – uticaj civilnog društva na sadržaj ustava

Formirana je radna grupa o pitanjima žena i ustavu, sastavljena od nekoliko organizacija civilnog društva i, uz konsultaciju sa Jedinicom za rodna pitanja, organizovala je konsultacije sa grupama žena iz svih djelova države o osnovnim problemima sa kojima se suočavaju žene u Istočnom Timoru. Na kraju ovog procesa, dogovoreno je da se izradi Povelja žena o pravima u Istočnom Timoru, pri čemu je prikupljeno 8.000 potpisa, uglavnom žena, kojima se podržava ova Povelja. Povelja je potom predstavljena članovima Konstitutivne skupštine. Ovo jačanje svijesti javnosti o pitanjima rodne ravnopravnosti i nediskriminacije je rezultiralo usvajanjem Ustava Istočnog Timora. Ustav sadrži sljedeće odredbe:

- Jedan od temeljnih ciljeva države je da *promoviše i da garantuje djelotvorne jednake mogućnosti za žene i muškarce i nediskriminaciju na osnovu roda.*
- *Žene i muškarci imaju ista prava i obaveze u svim oblastima porodičnog, političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog života.*
- *Brak se zasniva na slobodnom pristanku bračnih partnera i na punoj jednakosti svih prava među supružnicima.*
- *Žene imaju pravo na porodijsko odsustvo bez gubitka plate ili bilo kojih drugih doprinosa.²⁴*

pravne oblasti koje su od posebnog značaja, a u vezi su sa rodnim pitanjima: nasilje u porodici/silovanje, određivanje očinstva, običajne zajednice i okončanje trudnoće.²⁹ Dobra praksa koja je data u ovom izvještaju se sastoji od tri komponente: zakonodavne, politike djelovanja i realnog stanja. Zakon sam po sebi ne može da posluži kao najbolja praksa već mora biti praćen vladinom ili državnom politikom za sprovođenje. Drugi faktor koji je od suštinske važnosti za uspjeh pravne reforme je kontekst u kome se ona dešava. Ono što se pokazalo uspješnim u jednoj državi ne mora da bude uspješno u drugoj usljed, npr. kulturoloških razlika, društvene strukture i raspoloživih sredstava. Isto tako, praksa koja se pokazala kao dobra u jednoj određenoj grupi ne mora da funkcioniše u ostalim grupama.³⁰ U Odjeljku 7 dat je primjer najbolje prakse vezane za rješavanje slučajeva silovanja.

Seksualno opredjeljenje

Kršenje ljudskih prava usmjereno protiv određenih osoba usljed njihovog stvarnog ili podrazumijevanog seksualnog opredjeljenja ili rodnog identiteta spada u obrazac široko rasprostranjen na svjetskom nivou. Ono obuhvata ubistvo bez izvođenja pred sud, torturu i loš tretman, seksualno napastvovanje i silovanje, ugrožavanje privatnosti, pritvor tokom istražnog postupka, uskraćivanje zapošljavanja i obrazovanja i teške oblike diskriminacije u vezi sa uživanjem ostalih ljudskih prava.

Mogu se donijeti zakoni kojima se zabranjuje diskriminacija ili RN zasnovano na seksualnom opredjeljenju ili seksualnom identitetu. Ustav Južne Afrike je bio prvi ustav na svijetu kojim je zabranjena diskriminacija na osnovu seksualnog opredjeljenja. U decembru 2005. godine, Ustavni sud Južne Afrike je dozvolio jednakost u civilnom braku za homoseksualne i lezbijske parove, što je bio prvi slučaj takve vrste na afričkom kontinentu. Nekoliko drugih zemalja su napredovale po pitanju borbe protiv zloupotrebe prava zasnovane na seksualnom opredjeljenju i rodnom identitetu:

- **Fidži**, gdje je, u avgustu 2005. godine, Viši sud presudio da je državni zakon o zabrani sodomije bio neustavan, uz tvrdnju da: „Ono što se traži ustavom jeste da zakon priznaje razlike, afirmiše različitost i podjednako poštuje svakog građanina onakvog kakav jeste.“

Odjeljak 5

Rješavanje pitanja vlasništva žena nad zemljom u Ruandi

Nakon genocida u Ruandi, vlada je morala da riješi zapanjujuće veliki broj problema gdje su žene, glave porodica, ostale bez zemlje. U parlamentu je osnovano radno tijelo koje je pregledalo zakone na osnovu kojih je vršena diskriminacija žena. Ovo radno tijelo je uspješno zagovaralo ideju da ženama treba dati pravo da od svojih roditelja ili muževa nasljeđuju imovinu i da udovicama treba dati pravo da traže vlasništvo nad imovinom muških srodnika svojih preminulih muževa. Premda je ovaj proces imao uspjeha u institucionalizaciji podrške pravima žena, na lokalnom nivou je bilo teško primijeniti novi zakon kojim se ženama garantuju imovinska prava. Tradicionalisti se groze same mogućnosti da se promijene običaji stari po nekoliko vjekova, a aktivisti za ženska prava u Ruandi upozoravaju da, bez obrazovanja žena širom nacije o njihovim novim pravima, zakon neće ni biti sproveden.²⁵

- **Rumunija**, gdje su decenije domaćih i inostranih pritisaka dovele do ukidanja zakona o sodomiji i donošenja sveobuhvatnih propisa protiv diskriminacije.³¹

Evropski parlament je, u aprilu 2007. godine, donio rezoluciju koja se tiče diskriminacije na osnovu seksualnog opredjeljenja u Evropi.³²

Članom (3) naglašava se zahtjev Komisiji da obezbijedi zabranu diskriminacije na osnovu seksualnog opredjeljenja u svim sektorima, tako što će se ispuniti paket propisa zasnovan na članu 13 Ugovora Evropske zajednice, bez kojeg lezbijke, homoseksualci, biseksualci i ostali pojedinci koji se inače suočavaju sa višestrukom diskriminacijom, i dalje rizikuju da budu diskriminirani; traži se dekriminalizacija homoseksualnosti na svjetskom nivou.

Članom (8) se opet pozivaju sve zemlje članice da predlože zakonodavstvo kojim bi se prevazišla diskriminacija prema parovima istog pola i od Komisije se traži da ponudi prijedloge tako da se princip uzajamnog poštovanja primjenjuje i na ovu oblast, kako bi se u okviru Evropske unije obezbijedila sloboda kretanja svim osobama bez diskriminacije...

Odjeljak 6

Korišćenje međunarodnog prava kako bi se prevazišla diskriminacija u praksi nasljeđivanja u Keniji²⁶

Re Vačokire, Slučaj nasljeđivanja br. 192 iz 2000. godine, Osnovni sud u Tiki, 19. avgust 2002.

Džejn Vatiri je tražila od suda da joj dodijeli pola zemljišne parcele koja je pripadala njenom pokojnom ocu, a na kojoj je živjela sa svoje četvoro djece. Njen brat se pobunio, uz argument da je on obrađivao veći dio zemlje tokom očevo života nego njegova sestra i da, stoga, on ima pravo na veći dio parcele. Predsjednik Osnovnog suda H. A. Omondi je zaključio da po običajnom pravu Kikujua, neudata žena poput Vatiri nema jednako pravo nasljedstva jer se od nje očekuje da će se udati. Sudija Omondi je smatrao da ova običajna odredba diskriminiše žene i da je u suprotnosti sa odjeljkom 82 (1) kenijskog Ustava, koji zabranjuje diskriminaciju na osnovu pola. Ona je, takođe, u suprotnosti sa Članom 18(3) Banjul povelje i Članom 15(1)-(3) Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, kojima se garantuje pravna jednakost muškaraca i žena. U skladu sa ovim, sudija Omondi je Vatiri i njenom bratu očevu imovinu podijelio na jednake djelove.

Odjeljak 7 Najbolje prakse u pravnom definisanju i klasifikovanju silovanja kao krivičnog djela

Institut Raul Valenberg navodi sljedeće najbolje prakse u pravnom definisanju i klasifikovanju silovanja kao krivičnog djela:

- Pravna definicija silovanja i ostalih krivičnih djela seksualne prirode je rodno neutralna.
- Krivična djela seksualne prirode se jednako tretiraju bez obzira na to da li je do njih došlo unutar ili izvan emotivne veze.
- Silovanje, kao i ostala krivična djela seksualne prirode, su javna krivična djela.
- Definicija krivičnih djela seksualne prirode je takva da su ona, direktno ili indirektno, zasnovana na nedavanju pristanka.
- Ukoliko žrtva ne pruža otpor, to ne znači i da je automatski dala pristanak.
- Potkrepljujući dokazi nijesu neophodni kako bi se izrekla presuda.
- Seksualni čin je pokriven širokom definicijom i nije neophodno da postoji penetracija.
- Određene su starosne granice, gdje se pretpostavlja da nema pristanka, kako bi se zaštitili mladi.

U ovom izvještaju se dalje navode odredbe koje omogućavaju djelotvorno sprovođenje zakona, a one obuhvataju:

- Specijalizovane policijske snage, koje obuhvataju žene policajce, koje će se baviti slučajevima krivičnih djela seksualne prirode.
- Smjernice o tome na koji način policijski službenici koji saslušavaju žrtvu ovakvog krivičnog djela treba da reaguju.
- Žrtve su u prilici da krivično djelo seksualne prirode prijave na svom sopstvenom jeziku.
- Mogućnost podnošenja anonimne prijave policiji.
- Nacionalnu bazu podataka seksualnih prestupnika.
- Jedinice za rješavanje krivičnih djela seksualne prirode, osnovane u okviru nacionalnog tužilaštva.
- Sudije obučene o prirodi i posljedicama krivičnih djela seksualne prirode.
- Posebna odjeljenja unutar sudova koja se na adekvatan način bave krivičnim djelima seksualne prirode.
- Pravila koja tokom dokaznog postupka zabranjuju da se iznose podaci o seksualnoj istoriji i reputaciji žrtve.
- Zaštitne mjere, poput upotrebe paravana i rada iza zatvorenih vrata, kojima se obezbjeđuje da žrtva tokom svjedočenja bude zaštićena od ponovnog proživljavanja istog krivičnog djela.
- Uzimanje u obzir starosne dobi svjedoka kod izricanja zaštitne mjere.
- Pružanje pomoći žrtvama, uključujući tu i rad centara za pružanje pomoći, u više oblasti.
- Posebna odjeljenja u okviru nacionalnog sistema zdravstvene zaštite.
- Pregled žrtava seksualnog zlostavljanja vrši medicinsko osoblje istog pola kao što je i žrtva.
- Besplatno davanje hitne kontracepcije, antivirusne terapije i antibiotika protiv seksualno prenosivih bolesti.
- Nacionalne protokole za prikupljanje dokaza i pomoć psihologa.
- Raspoloživost setova za prikupljanje dokaza o seksualnom napastovanju i besplatnu pravnu pomoć.
- Država pokriva i refundira finansijske troškove žrtvi nastale usljed ovog krivičnog djela.
- 24 sata otvorena telefonska linija za pružanje informacija i savjeta u vezi sa krivičnim djelima seksualne prirode.
- Informacije i obrazovanje na različitim jezicima lako dostupni žrtvama silovanja.
- Kampanje za podizanje svijesti javnosti u različitim medijskim formatima i na različitim jezicima.
- Politički okvir koji obuhvata akcione planove na nacionalnom nivou i politiku koja se tiče rješavanja nasilja nad ženama i/ili sprječavanja krivičnih djela koja se tiču silovanja i ostalih krivičnih djela seksualne prirode.

Zakoni koji njeguju diskriminaciju protiv muškaraca, mladića i dječaka

Muškarci, mladići i dječaci su, takođe, pogođeni diskriminatorским zakonima i praksom. Na primjer, južnoafrički sud je presudio da je zakon kojim se kod usvajanja vanbračnog djeteta traži pristanak majke, ali ne i pristanak oca, neustavan po osnovu rodne diskriminacije i diskriminacije na osnovu bračnog statusa.³³

De facto diskriminacija

Čak i kada se zakonima zabranjuje diskriminacija i usvajaju posebne mjere za napredovanje žena, u praksi diskriminacija nad ženama i određenim grupama muškaraca ostaje i dalje široko rasprostranjena („de facto“). De facto diskriminacija podrazumijeva, na primjer, praksu koja se primjenjuje u bankama gdje se traži da muž potpiše ugovore svoje žene; nedostatak sprovođenja zemljišnih zakona kojima se propisuje zajedničko vlasništvo nad zemljom za parove i kršenje zakonskih odredbi vezanih za jednake mogućnosti. Ključni faktori koji doprinose postojanju de facto

Odjeljak 8

Uloga civilnog društva u lobiranju za sprovođenje reforme zakona

Civilno društvo može da bude izuzetno efektivno u svom lobiranju za sprovođenje reforme zakona. Jedan od ključnih faktora koji je u datim primjerima omogućio reformu zakona je bio proaktivni, beskompromisni stav grupa žena. Ove grupe su počele da djeluju na samom početku, formulisale svoje zahtjeve i konkretne postojeće zakone i ostale pri svome uprkos konzervativnim reakcijama, političkoj nestabilnosti i promjenama. Takođe su uspješno osnovale sveobuhvatne koalicije, udružujući se sa ostalim pokretima i obezbjeđujući da predstavnici sa svih nacionalnih nivoa budu uključeni, kako bi izbjegle da budu kvalifikovane kao marginalizovane ili „da se upravljaju zapadnjačkim vrijednostima“. Štaviše, grupe su primijenile strategiju profesionalnog vođenja kampanje, kombinujući pri tome različite metode, koje su obuhvatale veliku upotrebu medija, strožiju kontrolu rada parlamenta, javne demonstracije, aktivnosti na jačanju svijesti javnosti, sastanke i seminare. U svakom od dolje navedenih primjera grupe su na vrijeme prepoznale i na uspješan način iskoristile mogućnost koja im se pružila u datom političkom ili društvenom kontekstu. Putem kampanja i reformi transformisano je zakonodavstvo i ono što je ono u suštini i predstavljalo, čime je data nova osnova na kojoj će se ostvarivati prava žena.

Zakono o porodičnom nasilju u **Mongoliji**, koji je donešen u maju 2004., je bio rezultat saradnje između dvaju istaknutih ženskih NVO-ija u Mongoliji i parlamentarne radne grupe za pravljenje zakona o porodičnom nasilju.³⁵

U **Moroku**, reformom porodičnog zakona u februaru 2004. godine ukinuta je pravna nadmoć muškaraca u braku jer su muž i žena definisani kao ravnopravni partneri u porodičnoj zajednici. Ovo je bio presudan korak za Marokanke. Reformisani porodični zakon ženama garantuje jednaka prava sa muškarcima po svim pitanjima koja se tiču razvoda, a starosna granica za stupanje u brak za žene je povećana sa 15 na 18 godina; ženama se garantuju imovinska prava; preduzete su mjere na ograničavanju poligamije (premda ona nije u potpunosti nezakonita) i priznaju se dječja prava. Široko rasprostranjena kampanja koje su sprovele grupe žena iz Maroka, a predvodila ju je Association Démocratique des femmes du Maroc, (Demokratsko udruženje žena Maroka) je bila pokretačka snaga ove reforme.³⁶

2004. godine **španski** Zakon o zaštiti od nasilja je napravljen uz izrazito učešće organizacija žena i sadrži široko datu definiciju nasilja, uključujući psihološko nasilje, poput seksualne agresije, prijetnje, prinude, prisile i lišavanja slobodne volje. Zakonom se obuhvataju preventivne i obrazovne mjere isto kao i zaštita i pomoć žrtvama, kao i novouvedene sankcije za počinioc.³⁷

Novi **turski** Zakon o krivičnom postupku je usvojen u turskom Parlamentu u septembru 2004. Novim zakonom su uvedene šire definicije i više kazne za krivična djela seksualne prirode; silovanju u braku je okarakterisano kao krivično djelo; usvojene su mjere kojima se onemogućava odobravanje smanjenja kazne za počinioc ubistva "u ime časti"; uklonjeno je svo pozivanje na patrijarhalne koncepte poput djevičanstva, časti, morala, sramote i nedoličnog ponašanja; ukinuta je prethodno postojeća diskriminacija žena koje nijesu djevice i neudatih žena; ukinute su odredbe kojima se omogućava smanjivanje kazne u slučajevima silovanja i otmiče; seksualno uznemiravanje na radnom mjestu je okarakterisano kao krivično djelo, a seksualno napastovanje od strane bezbjednosnih snaga je klasifikovano kao teži prekršaj. Ova reforma je nastala kao rezultat intenzivne trogodišnje kampanje 27 turskih NVO-ija.³⁸

U **Burundiju**, aktivisti za ženska prava traže da se pravnim i socijalnim reformama na nivou države riješi veliki broj krivičnih djela seksualnog nasilja počinjenih tokom rata i da se reformiše način na koji se u pravnom sistemu države definiše silovanje. Udruženje žena pravnik Burundija sa sjedištem u Bujumburi, se pridružilo drugim organizacijama žena u potpisivanju peticije vladi da revidira i unaprijedi zakone vezane za seksualno nasilje i savjetuje posebnu komisiju za reviziju pravosudnog sistema, čije su osnivanje pokrenuli zabrinuti aktivisti.³⁹

diskriminacije su diskriminatorski, kulturološki stavovi nepismenost, nedostatak poznavanja pravnih propisa, nedostatak sredstava da se prava sprovedu u djelo i poteškoće u pristupu sudovima koji su smješteni u gradskim sredinama.³⁴

4.3 Sudske procedure i prakse kojima se rješava rodno nasilje

Čak i kada postoje određeni zakonski propisi, procedure i prakse unutar pravosudnog sistema često diskriminišu određene grupe, uključujući i žrtve nasilja u porodici i seksualnog nasilja. Proceduralne barijere mogu podrazumijevati takse koje je neophodno platiti kako bi se podnijela prijava, ili fizička nemogućnost pristupa, te ograničeno radno vrijeme državnih organa (vidi Odjeljak 9). Preciznije rečeno, sudovima često nedostaje infrastrukturnih kapaciteta i stručnog znanja kako bi krivično gonili počinioc RN-a. Pravnim procedurama za vođenje sudskih procesa za krivična djela seksualnog nasilja žrtve nasilja se

često dovode u situaciju da opet postanu žrtve jer su podvrgnuti ponižavanju tokom ispitivanja, svjedočenja i nakon suđenja.

Sve sudske procedure i prakse treba da budu strogo kontrolisane kako ne bi bile diskriminatorne po žene ili neku drugu društvenu grupu. U većini slučajeva su neophodne posebne mjere kako bi se spriječila diskriminacija. Primjeri posebnih mjera usvojenih u različitim državama u vezi sa seksualnim nasiljem i nasiljem u porodici i primjeri zaštite žrtava i svjedoka su dati u daljem tekstu.

Seksualno nasilje

Neke države su razvile posebne mehanizme za rješavanje slučajeva seksualnog nasilja kako bi se obezbijedilo da prikupljanje dokaza i sam postupak ne budu zasnovani na stereotipima koji su štetni po žene i kako bi se izbjeglo ponovno dovođenje žrtava u situaciju da opet prolaze kroz isto.⁴¹

Pravilnik o dokaznom postupku Međunarodnog krivičnog suda se smatra dobrom praksom za zaštitu

žrtava.⁴² Pravilo 70, predviđa da će se, u slučajevima u kojim je bilo seksualnog nasilja, sud voditi sljedećim principima i primjenjivaće sljedeće principe:

- (a) *Neće se smatrati da je pristanak dat bilo kojim izgovorenim riječima žrtve ili njenim ponašanjem u slučajevima gdje su primjena sile, prijetnja silom, prisila ili iskorištavanje sredine u kojoj je prisutna prisila umanjile žrtvinu sposobnost da pruži svoj dobrovoljan pristanak;*
- (b) *Neće se smatrati da je pristanak dat bilo kojim riječima ili ponašanjem žrtve u situaciji kada žrtva nije sposobna dati dobrovoljan pristanak;*
- (c) *Neće se smatrati da je svojim ćutanjem ili nepružanjem otpora žrtva dala pristanak u slučaju seksualnog nasilja;*
- (d) *Kredibilitet, karakter ili sklonost slobodnom seksualnom ponašanju žrtve ili svjedoka neće biti određivani na osnovu ranijeg ili budućeg ponašanja žrtve ili svjedoka.*

Pravilom 71 se zabranjuje Međunarodnom krivičnom sudu prihvatanje kao dokaza „prethodnog ili budućeg seksualnog ponašanja žrtve ili svjedoka“.

- Kao odgovor na mali broj presuda u **Južnoj Africi** osnovani su Sudovi za seksualne prekršaje i Tutuzela centri. Sudovi za seksualne prekršaje su specijalizovani sudovi koji imaju zadatak da usmjere proces krivične obrade slučajeva seksualnog zlostavljanja; cjelokupno osoblje je posebno obučeno kako bi se bavilo rješavanjem seksualnih prekršaja. Tutuzela centri, tj. „centri za utjehu“, se nalaze u sklopu sudova i služe kao služba koja pruža sve usluge žrtvama silovanja. Centrom upravlja menadžer projekta, a sam centar pruža policijske usluge, zdravstvenu zaštitu, savjetovanje i pravne usluge, sve na istom mjestu, što omogućava bolje upravljanje slučajevima silovanja. Stopa presuda u ovim slučajevima je porasla na 75–95%, a tipičan slučaj se riješi za 6 mjeseci od datuma podnošenja prve prijave. Prije nego što su osnovani ovi centri, u prosjeku je trebalo od 18 mjeseci do 2 godine da se riješi jedan ovakav slučaj.⁴³

Nasilje u porodici

- **Španija** je 2005. godine počela sa osnivanjem Sudova za nasilje nad ženama koji su nadležni i za krivični i za parnični dio slučajeva ovakvog nasilja. Ovakva praksa, koja mnogo obećava, treba da omogući žrtvama pristup pravdi i da spriječi kontradiktorne presude (npr. ukoliko se, usljed počinjenog nasilja, odobri razvod, ali počinilac nasilja bude oslobođen u krivičnom postupku).
- U **Ekvadoru i Peruu**, organizacije žena koje su specijalizovane za rad na slučajevima nasilja u porodici, pružaju sudovima tehničku i savjetodavnu pomoć. Procjenom programa u Ekvadoru, došlo se do zaključka da se povećao broj osuđenih prekršilaca, da su mnogi parovi dobili savjetodavnu pomoć koja im je pomogla da poboljšaju svoje uzajamne odnose, a žene koje su se obratile za pomoć sudovima kažu da je to pozitivno utjecalo na njihove živote.⁴⁴
- U **Bangladešu**, u Ministarstvu za pitanja žena, osnovano je posebno Odjeljenje za borbu protiv nasilja nad ženama. Ono pruža pravne savjetodavne usluge i pomoć u krivičnim i parničnim postupcima koji se tiču nasilja nad ženama, uključujući tu slučajeve bacanja kiseline u oči, silovanja, fizičkog zlostavljanja, trgovine ljudima, razmirica oko miraza ili slučajeva kupovine žena iz nezakonitih razloga.⁴⁵
- Kako bi se riješila pitanja nasilja u porodici i pružila pomoć žrtvama, **SAD** su u nekoliko gradova osnovale Pravne centre za porodična pitanja. Cilj Pravnih centara za porodična pitanja je da žrtvama omogući efikasniju i djelotvorniju potragu za pravdom i pomoć tako što će profesionalce koji pružaju različite usluge okupiti na jednom mjestu: advokate iz neprofitnih grupa, organizacije za pomoć žrtvama, službenike zadužene za sprovođenje zakona, službenike za uslovnu slobodu, državne predstavnike za pomoć žrtvama, forenzičare, advokate, sveštenike i predstavnike organizacija iz lokalnih zajednica. Od kada su osnovani Pravni centri za porodična pitanja, identifikovane su sljedeće najbolje prakse:⁴⁶
  - Multidisciplinarnе usluge, pružene sa jednog mjesta, žrtvama nasilja u porodici i njihovoj djeci omogućavaju veću bezbjednost i jačanje podrške.

Odjeljak 9

Povrede žrtava silovanja u Rusiji moraju biti dokumentovane od strane forenzičara

U Rusiji, službe za sprovođenje zakona ne uspijevaju da spriječe, istraže i kazne nasilje u porodici usljed faktora poput: ustaljenih predrasuda, nedostatka obuke o ovom pitanju i činjenice da država rješavanje nasilja nad ženama nije postavila kao prioritet. U policiji ne postoje specijalizovane jedinice koje bi odgovarale na nasilje u porodici, niti se njihovo uvođenje planira. Ni Ministarstvo unutrašnjih poslova, ni pravni fakulteti ne obezbjeđuju obuku vezanu za nasilje nad ženama. Sama država nije sprovela ni jednu rodno osjetljivu obuku za pripadnike službi za sprovođenje zakona kojom bi se eliminisali stavovi i prakse koji dovode do nasilja u porodici.

Za pokretanje krivičnog postupka, forenzičar mora da dokumentuje žrtvine povrede. Ostali ljekari ne mogu da daju mišljenje koje bi bilo prihvatljivo u sudu. Pripadnici policijskih službi moraju uputiti žrtvu na forenzičara koji će dati svoje stručno mišljenje, a žrtve moraju da plate za dokumentaciju o povredama. Ovaj proces dolaženja do forenzičke ekspertize može sam po sebi da bude težak za žrtve nasilja, posebno imajući u vidu činjenicu da policija treba da ih uputi na forenzičkog stručnjaka, na udaljenost na kojoj se nalaze kancelarije forenzičkih medicinskih stručnjaka i na njihovo radno vrijeme.⁴⁰

- Politikom koja je naklonjena hapšenju ili kojom je hapšenje određeno kao obavezno doprinosi se povećanju odgovornost počinitelaca za počinjeno djelo.
- Politikom primjene sporednih troškova vezanih za hapšenje/sprovođenja sudskih odluka (npr. nalog za zabranu prilaženja, naplaćivanje troškova izdavanja naloga o zabrani prilaženja od žrtvi ili neke slične usluge) smanjuje se ponovno dovođenje žrtve u istu poziciju.
- Bezbjednost žrtve i zagovaranje njenih prava moraju da budu najveći prioritet.
- Čuvanje podataka o žrtvi povjerljivim mora da bude prioritet.
- Počiniteljima ovih krivičnih djela mora se zabraniti pružanje usluga u centrima (pružanje usluga počiniteljima je veoma važno kod nasilja u porodici, ali ta usluga počiniteljima nasilja u porodici se ne smiju pružiti u Pravnom centru za porodična pitanja).
- Specijalizacija u slučajevima nasilja u porodici osoba koje pružaju usluge povećava mogućnost za uspjeh.
- Izričitom podrškom zvaničnika sa lokalnog i državnog nivoa pojačavaju se djelotvornost i održivost ovog procesa.
- Za kratkoročni i dugoročni uspjeh, od presudne važnosti je da postoji strateško planiranje.
- Jakom i raznovrsnom pomoći žrtvama uvećavaju se sredstva koja na raspolaganju imaju žrtve i njihova djeca.

Zaštita svjedoka i žrtava

Djelotvorni programi za zaštitu svjedoka i žrtava su od posebne važnosti u slučajevima RN-a i trgovine ljudima. Za zaštitu svjedoka i žrtava je neophodno da postoje sigurne kuće i privremena skloništa, kao i sudski nalozi za zaštitu. Sudski nalozi za zaštitu mogu da obuhvataju sljedeće:

- Naloga za zabranu prilaženja - počinitelac ne smije da priđe žrtvi niti da je ponovo zlostavlja.
- Naređenja za iseljenje – počinitelac se mora iseliti iz zajedničkog mjesta prebivališta.
- Naređenja za starateljstvo – žrtva će dobiti privremeno starateljstvo nad djecom.
- Naređenje o nadoknadi štete – počinitelac žrtvi mora da nadoknadi izgubljene dnevnice, medicinske troškove i ostale troškove i počinjeno štetu.

Mnoge države su napravile nacionalne akcijske planove za rješavanje pitanja rodnog nasilja i/ili rodne nejednakosti (vidi Odjeljak 10). U ove planove bi trebalo uključiti pravosudna pitanja, a same planove napraviti i sprovođiti u saradnji sa ministarstvom pravde i grupama zaposlenih u sudstvu.

4.4 Pristup pravdi

Sudski sistemi u sredinama koje su pogođene konfliktom i u zemljama u razvoju su često veoma složeni, i u njima se postavlja puno tehničkih zahtjeva, a policija ili sudovi pokazuju malo ili nimalo saosjećanja sa oštećenom strankom. Mnoge žene i muškarci uopšte nemaju povjerenja u sistem sudstva niti pokušavaju da mu pristupe. Što se tiče ostalih, njima je sudski sistem potpuno nedostupan, jer nemaju sredstava da mu pristupe ili ne poznaju sopstvena prava.

Naporima da se poboljša pristup institucijama pravosuđa – jednako za muškarce, žene i sve ostale grupe unutar društva - treba se baviti kroz sve aspekte reforme pravosuđa. Neke od inicijativa kojima se može unaprijediti pristup pravdi, obuhvataju sljedeće:

Korišćenje pomoćnog pravnog osoblja za promovisanje pravne pismenosti i pristupa pravdi

Svi pojedinci, a naročito ranjive grupe muškaraca i žena, treba da budu obaviješteni o svojim pravima, te na koji način mogu da ta prava uživaju u praksi. Pomoćno pravno osoblje može da pruži pomoć u postizanju pravne pismenosti, u šta spada i podučavanje ljudi o načinima na koje mogu da pristupe sudskom sistemu, informisanje ljudi o raspoloživim sredstvima i načinu na koji ih treba koristiti. U tu svrhu mogu se koristiti inovativne mjere poput radija, dramskih prikaza i slika, kako bi se na djelotvoran način ljudima objasnila njihova prava kao i pravni mehanizmi.

U nekim državama, pomoćno pravno osoblje radi sa pojedincima ili, u skladu sa tradicijom, postavljenim starješinama u seoskim sredinama. Oni pomažu starješinama, izabranim na tradicionalan način, da shvate praktičnu primjenu i posljedice ustavnih i zakonskih reformi i obaveza po međunarodnim zakonima i odredbama, posebno u slučajevima kada su one u suprotnosti sa tradicionalnim zakonima i/ili praksama.

Premda pomoćno pravno osoblje ne može da zamijeni advokate, može da pruži korisnu pomoć i pomogne u pripremanju dokumentacije vezane za dati predmet. Oni su često posrednici koji mogu da pruže pomoć u vansudskim poravnanjima. Obuka i podrška za pomoćno pravno osoblje može da bude veoma djelotvoran način da se dopre do većeg broja ranjivih muškaraca i žena, posebno u seoskim oblastima.

Poboljšanje pristupa institucijama pravosuđa u seoskim oblastima

Sudovi i osnovni sudovi treba da preduzmu korake kako bi njihove usluge postale dostupne i ljudima van gradova, u seoskoj sredini. Treba razmotriti uvođenje mjera kojima bi se omogućio pristup što većeg broja stanovništva, poput osnivanja tzv. putujućih sudova.

Pružanje pravne pomoći

Advokatske komore na nacionalnom i međunarodnom

Odjeljak 10 Nacionalni Akcioni plan o rodnom nasilju u Liberiji

Nacionalni akcioni plan za sprječavanje i upravljanje rodnim nasiljem u Liberiji nastao je kao rezultat višestrukih, sveobuhvatnih konsultacija i zajedničkih vježbi Ministarstva pravde, Ministarstva zdravlja i Ministarstva unutrašnjih poslova, međunarodnih i nacionalnih NVO i UN-a, a pod vođstvom Ministarstva za rodna pitanja i razvoj.

Ovaj proces je započet serijom procjena kako bi se analizirala i tačno odredila postojeća situacija u vezi sa RN, identifikovali nedostaci na polju sprječavanja i djelovanja i napravile strategije kojima bi se uklonili ovi nedostaci. U tabeli u nastavku dat je primjer dvaju ciljeva koji su postavljeni u okviru sektora pravosuđa.⁴⁷

Aktivnosti	Pokazatelji	MOV	Rokovi	Ciljna grupa	Polazne informacije	Rezultat
Obučiti osoblje sudova/ institucija za sprovođenje zakona i kazneno-popravnih institucija o međunarodnim standardima o ljudskim pravima i nacionalnim zakonima koji se na njih odnose.	# izvedenih obuka. # obučenog osoblja sudova i institucija za sprovođenje zakona.	Izveštaji o obuci i podaci o rezultatima prije i nakon testiranja. Izveštaji o daljem napretku. Moduli za obuku.	jul 2006. – u toku Tekuća aktivnost.	Sudski službenici i osoblje institucija za sprovođenje zakona. Kadar centara za rehabilitaciju, vlade i nosioci aktivnosti sa nivoa lokalne zajednice.	Kadrovi i materijalna sredstva.	Sudovi koji će brzo rješavati slučajeve RN-a, osnovani na nacionalnom i regionalnom nivou. Osoblje sudova/ institucija za sprovođenje zakona je obučeno o međunarodnim standardima o ljudskim pravima i o nacionalnim zakonima koji se odnose na te standarde.
Za ranjive žene obezbijediti besplatne pravne usluge. Treba sprovesti kampanje za jačanje osjetljivosti zajednice kako bi se unaprijedila njena svijest o pravnom sistemu.	# funkcionalnih besplatnih pravnih klinika. # prijavljenih slučajeva RN-a. # sprovedenih kampanja za jačanje osjetljivosti zajednice.	Izveštaji o slučajevima. Izveštaji sa terena. Izveštaji o jačanju osjetljivosti zajednice.	Tekuća aktivnost.	Ranjive grupe žena. Neophodne državne institucije. Donatori. Počinitelji.	Kadrovi i materijalna sredstva.	Uspostavljeni i opremljeni sistemi za pružanje besplatnih pravnih usluga ranjivoj grupi žena.

nivou treba da podrže pro-bono (besplatno ili uz snižene cijene usluga) zastupanje klijenata kojima je takva vrsta usluge neophodna. Jedan od uspješnih mehanizama kojim se ovo može postići jeste da se kao uslov za obnavljanje dozvole za bavljenje advokaturom traži određeni broj pro-bono sati. Pravni fakulteti mogu, takođe, da pružaju pravnu pomoć putem klinika i saradnje sa advokatskim komorama i NVO-ima.

Podržati bolji pristup civilnog društva i NVO-a institucijama pravosuđa

Organizacije civilnog društva (OCD) i NVO-i mogu da budu ključna karika između sistema pravosuđa i lokalnih zajednica, nudeći usluge kojima će se

omogućiti lakši pristup institucijama pravosuđa. U inicijative za reformu pravosuđa treba uvrstiti pomoć takvim organizacijama i uspostaviti mehanizme kojima će se obezbijediti postojanje stalnog dijaloga i koordinacija.

U **Tadžikistanu**, INIS, nezavisna lokalna NVO, upravlja centrima u kojima se ženama pruža pravna pomoć, a omogućava i konsultacije ženama putem mreže o postojanju centara za krizne situacije, skloništa, ustanova za pružanje zdravstvene zaštite, zajednica i ženskih centara.⁴⁸

U **Gruziji**, Centar za prava žena, koji radi pod upravom Centra za zaštitu ustavnih prava (CzZUP) ženama pruža usluge pravnog savjetovanja i zastupanja na sudu po pitanjima radnog prava, porodičnog prava, nasilja u porodici i kindapovanja budućih nevjesta. CzZUP je, takođe, sproveo seriju radionica o ženskim pravima kako bi doprilo do žena u različitim regionima Gruzije.⁴⁹

U **Irskoj**, Mreža za jednaka prava homoseksualaca i lezbijki se udružila sa irskom policijom (*An Garda Síochána*) kako bi riješili zločine mržnje i sa njima povezane incidente počinjene na štetu LGBT populacije. Kampanja pod nazivom „Budi ponosan i siguran“ je obuhvatila i uključivanje posebno obučeni homoseksualaca policijskih oficira za vezu sa LGBT pripadnicima koji su bili žrtve u incidentima motivisanim mržnjom. Predavanja si trajala nedelju dana i bila su otvorena za sve zainteresovane, a održavana su u centru homoseksualne zajednice u Dublinu. Oficiri za vezu su pripadnike LGBT populacije obavijestili o njihovim pravima i podstakli ih da prijave krivična djela kako bi počinioci mogli da budu izvedeni pred lice pravde.⁵⁰

4.5 Tradicionalni pravosudni mehanizmi

„Ukoliko znamo kako da iskoristimo pozitivne strane tradicionalnog pravosuđa i da identifikujemo njegove nedostatke kao mehanizme i ... njegove vrijednosti, tradicionalno pravosuđe (drugim riječima, pravda koja se primjenjuje na nivou lokalne zajednice) će odigrati važnu ulogu u sprječavanju odugovlačenja manjih problema iz kojih se kasnije mogu izroditi ozbiljni sukobi koji bi mogli da obuhvate kompletne porodice ili da okrenu čak i cijela sela jedne protiv drugih.“

Ksanana Gusmao, predsjednik Istočnog Timora⁵¹

U mnogim zemljama u razvoju, nedostatak pristupa funkcionalnom sistemu pravosuđa znači da su prvobitna mjesta na kojima se traži zadovoljenje pravde nezvanični ili tradicionalni mehanizmi za rješavanje sporova. Kada su žene u pitanju, po njih tradicionalni mehanizmi imaju svojih prednosti i mana. S jedne strane, u poređenju sa sudovima, tradicionalne/običajne institucije mogu da pruže lako dostupan (i u geografskom i u ekonomskom smislu) i brži način rješavanja sporova, a donešene odluke mogu uživati veći društveni legitimitet u datim zajednicama.⁵² S druge strane, premda se njihova priroda u velikoj mjeri razlikuje od mjesta do mjesta, tradicionalnim mehanizmima se često jačaju tradicionalne rodne uloge i ignoriše pravo glasa žena i njihova prava uopšte. U većini mjesta, ove mehanizme određuju muškarci, stariješine u zajednici, i u njima se primjenjuje muško tumačenje običajnog prava.⁵³

Sporovi koji se tiču krivičnih djela seksualne prirode i onih zasnovanih na rodnim razlikama su, obično, van pravne nadležnosti tradicionalnih mehanizama, ali, u zemljama u postkonfliktnom periodu, zemljama

u tranziciji i zemljama u razvoju, ova krivična djela se uglavnom rješavaju tradicionalnim mehanizmima. Istraživanje o tradicionalnim sistemima za rješavanje sporova sprovedeno u izbjegličkim kampovima u Bangladešu, Obali Slonovače, Etiopiji, Gvineji, Keniji, Meksiku, Nepal, Pakistanu, Sijera Leoneu, Tanzaniji, Tajlandu, Jemenu i Zambiji je pokazalo da u svakoj od ovih država, među svim izbjeglicama, žene nijesu bile pravno zastupane, nijesu imale nikakvog uticaja niti moći da donose bilo kakve odluke u gore pomenutim sistemima. Kazne koje se određuju silovateljima u okviru sistema za rješavanje sporova koji se primjenjuje među izbjeglicama, su, opšte rečeno, neznatne: „silovatelj može da bude oslobođen svih optužbi ukoliko oženi žrtvu ili, ukoliko je žrtva maloljetna, može mu se odrediti manja novčana kazna ili kazna pritvora u minimalnom trajanju“.⁵⁴ Štaviše, i kada bude naplaćen novac od takvih kazni, on obično bude dat porodici žrtve, a ne samoj žrtvi.⁵⁵

Postoji, stoga, opasnost da se primjenom tradicionalnih pravosudnih mehanizama stvori rodna neravnopravnost i da i dalje pravda bude nedostupna žrtvama RN-a. U napore da se ostvari reforma pravosuđa, treba uključiti tradicionalne vođe i tradicionalne pravosudne sisteme kako bi se obezbijedilo da oni ne budu zapostavljeni u pohodu na rodnu pravdu.

U daljem tekstu je dato nekoliko primjera pozitivnog uključivanja tradicionalnih pravosudnih mehanizama, kako bi se omogućilo da oni poštuju osnovne standarde o ljudskim pravima, uključujući i one koji se tiču prava žena:

- Programom za poboljšanje pristupa institucijama pravosuđa za žene, NVO-a Nagorik Udjog (NU), u **Bangladešu** je prepoznat potencijal domaćeg sistema medijacije i radi se na njegovoj transformaciji. Nagorik Udjog primjenjuje dvojnu strategiju kojom bi se postiglo da se odluke donešene putem *šališa* usklade sa državnim zakonima. Nagorik Udjog prije svega pomaže u osnivanju aletarnativnih *šališ* odbora u kojima jednu trećinu od ukupnog broja članova čine žene. Drugo, članovi *šališ* odbora podučavaju se tokom intenzivnih radionica o velikom broju zakona koji se tiču onih pitanja koja uzrokuju najveći broj sporova na lokalnom nivou.⁵⁶
- Centro Feto, lokalna NVO u Oekuseu, u **Istočnom Timoru**, saraduje sa nezvaničnim sistemima kako bi: „našla rješenja koja su povoljna po žene“. Ona sprovodi obrazovne kampanje po selima o pitanjima kao što je silovanje, nasilje u porodici i brak. Ova grupa se, takođe, zalaže i da nadoknada, koja se putem nezvaničnih sistema, isplaćuje žrtvama krivičnih djela seksualne prirode i nasilja u porodici bude plaćena direktno žrtvama, a ne njihovim porodicama.⁵⁷
- U **Somaliji**, Danski savjet za izbjeglice je održao niz razgovora sa preko 100 stariješina i vođa zajednica iz pet različitih klanova koji žive u tom regionu. Razgovori su se ticali tradicionalnog zakona, tzv. *ksira*, koji se pokazao kao neefikasan u rješavanju konflikta, te njegove suprostavljenosti osnovnim konceptima pravde i pravičnosti koji su dati i

šerijatskim pravom i međunarodnim standardima o ljudskim pravima. Zajednica je, tokom razgovora, pokazala interesovanje za sljedeće: obezbjeđivanje zaštite optuženom; pravičan tretman žena, siročadi i manjinskih grupa i za probleme vezane za plaćanje *dija*, grupne kazne i imovinska prava. Učesnici su potpisali deklaraciju kojom je izmijenjen lokalni *ksir* te organizovali putovanja širom regiona u cilju upoznavanja sa novim zakonima. Deklaracijom su unešene posebno važne promjene u *ksir* u vezi sa ubistvom iz osvete i prisilnim brakovima kojima je udovica primoravana da se uda za svog djevera.⁵⁸

4.6 Rješavanje slučajeva diskriminacije koju vrše sudije i ostalo sudsko osoblje

Postoje različiti oblici rodni predrasuda u sudnici koji često obuhvataju stereotipna shvatanja koja dovode do diskriminatornog ponašanja. Na primjer:

- Očevima se uskraćuje pravo starateljstva jer sudije ne vjeruju da muškarci mogu, ili smatraju da ne bi trebalo da budu primarni staratelji.
- Majkama se uskraćuje starateljstvo nad djecom jer rade van kuće.
- Muškarcima koji su počinili krivično djelo se određuju strožije kazne nego li ženama počinocima istog krivičnog djela.
- Ukoliko žena sjedi za stolom za kojim u sudnici sjede pravni zastupnici, prva pretpostavka će biti da je tu u funkciji sekretarice ili pomoćnika advokatu, nego li da je ona i sama advokat.
- Tokom parničnih postupaka za podjelu imovine nakon razvoda braka, potcjenjuju se rad žena domaćica i njihova briga o djeci i starim osobama.
- Kredibilitet stranaka u parničnom postupku, svjedoka i advokata se procjenjuje samo na osnovu njihovog pola.

Radna grupa koja treba da ispita postojanje rodni predrasuda u sudovima

Radnu grupu koja će ispitati postojanje rodni predrasuda u sudovima mogu da osnuju sudske institucije, institucije koje vrše civilni nadzor ili neka NVO. Odličan vodič po ovom pitanju jeste izdanje Fondacije žena sudija: „Kako voditi radnu grupu o rodni predrasudama u sudovima: priručnik za aktivno djelovanje“.⁵⁹ U ovom Priručniku je dat format u kome se može organizovati rad radne grupe za ispitivanje postojanja rodni predrasuda u sudskom sistemu. On obuhvata informacije o procesu osnivanja radne grupe, prikupljanju podataka, izvođenju zaključaka nakon što se rezultati tabelarno prikažu i o primjeni reformi. Radna grupa može da:

- unaprijedi način na koji javnost doživljava posvećenost sudova ravnomjernom dijeljenju pravde po zakonu;
- problemu rodni predrasuda da legitimitet pred sudom, kao pitanju vrijednom ispitivanja od strane sudskih vlasti i vrijednom reforme;

- pomogne da se otklone rodne predrasude u sudovima tako što će protiv njih ustanoviti stroge norme i sankcije i dati specifične prijedloge za reformu;
- uveća osjetljivost sudija, advokata i javnosti o slučajevima rodni predrasuda u sudovima i njenim posljedicama;
- unaprijedi profesionalne odnose među muškarcima i ženama sudijama, advokatima i sudskim osobljem.

Prije nego se osnuje radna grupa, treba da se obezbijedi sljedeće:

- grupa pojedinaca koji su posvećeni reformi i koji dobro poznaju probleme vezane za rodne predrasude na lokalnom nivou;
- adekvatna sredstava (budžet i osoblje);
- određeni broj sudija, advokata i nastavnog kadra koji obučava sudije koje ovaj problem zabrinjava i koji su, stoga, voljni da učestvuju u radu radne grupe.

Potrebno je da se ocijeni u kojoj mjeri država odobrava ispitivanje po pitanjima rodni predrasuda. Radna grupa će biti najproduktivnija kada postoji interesovanje od strane zajednice i među vodećim članovima institucija sudstva.

Obuka i izgradnja kapaciteta

Svi učesnici u sektoru pravosuđa - sudije, tužioci, branitelji, advokati koji rade privatno, sudsko osoblje, policija, pomoćno pravno osoblje, itd. treba da prođu obuku o pravima žena (koja proističe iz nacionalnih, regionalnih ili međunarodnih zakona i obaveza), rodnom uticaju na sistem pravosuđa i prava, te o pravnim procedurama koje se primjenjuju u slučajevima RN-a.

Vidi Priručnik o obuci o rodni pitanjima za zaposlene u sektoru bezbjednosti

- Posebna obuka o istražnim metodama i standardima i metodama ispitivanja u slučajevima seksualnog nasilja treba da bude obezbjeđena za ono osoblje koje ima direktnog kontakta sa žrtvama i/ili radi na krivičnom gonjenju počinilaca u slučajevima seksualnog nasilja.
- Treba institucionalizovati mogućnosti za obuku svih onih koji rade na sprovođenju pravde.
- Sudije, tužioci, osoblje zaduženo za sprovođenje zakona, forenzičari i drugi državni zastupnici koji su uključeni u krivično gonjenje počinilaca treba da prođu ovu obuku prije nego im se izda dozvola za rad.
- Profesionalne, tehničke i akademske institucije treba da revidiraju svoje nastavne planove i programe i da omoguće da rasprave o rodnoj ravnopravnosti postanu sastavni dio predavanja i obuke kroz koju prolaze svi oni koji će se profesionalno baviti ovim pitanjem. Ova obuka bi trebalo da postane obavezni

dio pravnog obrazovanja za sve one koji se u praksi bave pravom.⁶⁰

U **Nepalu**, Upravljački savjet Nacionalne sudske akademije je usvojio rezoluciju za integraciju rodni pitanja u svoju politiku i praksu, kao dio sveukupne pravne reforme u državi. Obuka o rodni pitanjima je sada postala dio obavezne obuke za advokate i sudije. Uz podršku UNDP-ija, Nacionalna sudska akademija je osmislila metod obuke o rodni pitanjima kojim će se sudije naučiti vještinama analiziranja zakonskih odredbi koje se tiču rodni pitanja i upoznati se sa odredbama o ljudskim pravima i pravima žena na međunarodnom nivou.⁶¹

4.7 Povećanje učešća žena u sektoru pravosuđa

Tamo gdje žene i ostale grupe trpe diskriminaciju kroz istoriju i gdje nijesu dovoljno zastupljene, sami zakoni kojima se promoviše rodna ravnopravnost možda neće biti dovoljni. Privremene, specijalne mjere ili pozitivne aktivnosti možda će biti neophodne kako bi se ubrzao proces dostizanja ravnopravnosti. U gotovo svakoj državi su neohodne posebne mjere kojima bi se promovisalo učešće žena u pravosuđu. Ove mjere mogu da se sastoje od programa kojima se žene i manjine podstiču da studiraju prava i da postanu advokati ili sudije ili, ako ne to, onda makar da rade u sudstvu na nekoj drugoj poziciji. Ovakve programe mogu da sprovode regulatorna tijela, advokatske komore, pravni fakulteti ili oni organi koji vrše imenovanje sudija.

Neke od inicijativa kojima se promoviše jednaka zastupljenost muškaraca i žena u sudstvu obuhvataju:

- **Parlamentarna skupština Savjeta Evrope** koja je svojom Rezolucijom 1366 (2004.) donijela odluku da neće više uzimati u razmatranje spiskove kandidata za Evropski sud za ljudska prava ukoliko na njemu nema makar po jednog kandidata oba pola. Ovo pravilo je promijenjeno nakon godinu dana i njime su dozvoljene liste na kojima su imena kandidata samo jednog pola, ali pod uslovom da je taj pol nedovoljno zastupljen u Sudu (trenutno su to žene). Kada je donešena ova mjera, bilo je 11 žena sudija, a 32 muškarca sudije: žene su činile svega 26% sastava sudskog osoblja. Od aprila 2007. godine situacija se neznatno poboljšala tako da je bilo 14 žena sudija i 32 muškarca sudije pa su žene činile 30% sastava sudskog osoblja.
- U **Avganistanu**, Udruženje žena sudija u Avganistanu (UŽSA) saraduje sa Međunarodnim udruženjem žena sudija na promovisanju pristupa žena Avganistana pravdi i promoviše imenovanje žena sudija. Od 1.547 trenutno zaposlenih sudija u Avganistanu, samo 62 sudija su žene, a nijedna nije sudija Vrhovnog suda. UŽSA predlaže vladi, parlamentarcima i zvaničnicima sistema UN-a imena kvalifikovanih žena za poziciju sudije u Vrhovnom sudu Avganistana.⁶²
- **Tunis** je preduzeo mjere da poveća učešće žena u sudstvu tako što je imenovao više žena sudija u različitim sudovima i imenovao žene na pozicije Vrhovnog državnog tužioca Apelacionog suda u

Tunisu, generalnog direktora Centra za studije prava, direktora za civilne poslove i direktora za krivične poslove pri Ministarstvu pravde. U Tunisu žene zauzimaju oko 25% pozicija sudija.⁶³

4.8 Nadzor i nadgledanje integracije rodni pitanja u reformu pravosuđa

Mehanizmi za nacionalni i međunarodni nadzor i nadgledanje sprovođenja reforme pravosuđa od strane vlade i civilnog društva su ključna komponenta rodno osjetljive reforme sektora pravosuđa. Svi učesnici moraju biti odgovorni za ono što rade, a statistika igra važnu ulogu u identifikaciji diskriminacije počinjene u praksi.

Od suštinske je važnosti da postoji odgovarajući institucionalni okvir kojim će se obezbijediti potpuno sprovođenje obaveza po rodni pitanjima i ostalih obaveza u okviru reforme pravosuđa. Mnoge države su uspostavile poseban aparat na nacionalnom nivou kako bi poboljšale status žena koje po ovim pitanjima mogu da odigraju važnu ulogu. Pokazalo se da su ove institucije najuspješnije ukoliko se nalaze na centralnoj poziciji u državnoj hijerarhiji i ukoliko ih predvodi osoba koja je u rangu šefa ili člana nekog od kabineta u vladi date države. Nacionalnim aparatima treba dati odgovarajući mandat i dovoljno sredstava kako bi na djelotvoran način nadgledali pratili i koordinisali sprovođenje mjera vezanih za rodnu ravnopravnost u svim sektorima državnog aparata.⁶⁴

- **Indijska Nacionalna komisija za pitanja žena** je u januaru 1992. godine osnovala statutarni organ koji je trebalo da izvrši reviziju ustavnih i pravnih normi kojima se štite žene; da preporuči pravne lijekove; da omogući rješavanje žalbi i da vladu savjetuje o svim pitanjima koja imaju uticaja na žene. Aktivnosti Komisije obuhvataju sljedeće: državnu procjenu stanja rodne pravde, dječje brakove, itd.; programe za podizanje svijesti javnosti o pravnim pitanjima i reviziju zakona poput Zakona o zabrani davanja miraza, Krivičnog zakonika i Zakon o nacionalnoj komisiji za pitanja žena, kako bi oni djelotvornije promovisali prava žena.⁶⁵
- **Nezavisna Indonežanska nacionalna komisija protiv nasilja nad ženama (Komnas Perempuan)** osnovana je kao odgovor na zahtjeve javnosti da država pokaže odgovornost za masovna silovanja koja su se desila tokom nemira 1998. godine. *Komnas Perempuan* godišnje sakuplja podatke o slučajevima nasilja nad ženama kojim su se bavili vlada (npr. policija, državni tužilac, sudovi i bolnice) i NVO-i širom države. Kao rezultat, Komisija je u prilici je da ocijeni godišnji trend nasilja nad ženama, koji obuhvata i procjenu broja slučajeva na godišnjem nivou. Objavljuju se godišnji izvještaji koji omogućavaju državnim organima, civilnom društvu i javnosti da, godinu za godinom, prate napredak, ali i nedostatke.
- **Južnoafrička komisija za rodnu ravnopravnost** je nezavisni organ čiji je mandat da promoviše zaštitu rodne ravnopravnosti i da nadgleda i vrednuje rad državnih organa po tom pitanju, a

njeno nastajanje je u direktnoj vezi sa ustavnom klauzulom o ravnopravnosti Komisija za rodnu ravnopravnost ima ovlaštenje da uručuje sudske pozive i dokumenta i direktno odgovara nacionalnoj skupštini. U njoj postoji jedinica za obrazovanje i podizanje svijesti javnosti, a kancelarije ima u svim oblastima države.⁶⁷

- **Švedska** kancelarija ombudsmana za jednake mogućnosti ima zadatak da obezbijedi da se svi pridržavaju Zakona o jednakim mogućnostima. Zakon promovira jednaka prava muškaraca i žena u vezi sa poslom, uslovima zapošljavanja, kao i ostalim radnim uslovima i profesionalnim napredovanjem.

Nadzor civilnog društva može da ima više oblika. Civilno društvo može i zvanično da bude zastupljeno u nadzornim organima ili pozvano da dostavi podneske odborima za istragu ili reviziju. U mnogim državama OCD pripremaju alternativne izvještaje i podnose ih CEDAW Odboru (vidi Odjeljak 11).

4.9 Svijest javnosti

Reforma pravosuđa treba da obuhvati i jačanje svijesti javnosti o ljudskim pravima i o zakonima i mehanizmima kojima se ona mogu zaštititi. Pojedinci, na primjer, moraju da budu obaviješteni ne samo o svojim pravima, već i o najpraktičnijem i osnovnom načinu na koji mogu da traže da im se ispoštuju data prava i da u slučaju njihovog kršenja traže pristup institucijama pravosuđa. U kampanjama kojima se teži doprijeti do sveukupne javnosti, treba uključiti i vodeće ličnosti u zajednici, muškarce i državne funkcionere. Poruke treba da budu prenešene na način koji će biti primjeren i lako razumljiv onome kome je poruka namijenjena. Ovo je od posebnog značaja u seoskim sredinama gdje se dešava da je stopa pismenosti stanovništva niska i da se u toj sredini govori više različitih dijalekata.

Mali broj žena je svjestan svojih prava i načina na koji ova prava imaju svakodnevnog uticaja na njih, ili na koji praktični način mogu da se pozovu na svoja prava i da zatraže odštetu za zlostavljanja koja su pretrpjele. Neophodno je da postoje obrazovni i medijski programi kojima bi se obradili stavovi i kulturna praksa koji su diskriminatorni po žene, i to na način kojim će se prevazići izazovi tipa udaljenih mjesta, različitih jezika koji se govore i problema sa pismenošću.

U mnogim državama su pretežno NVO-i razvili programe i strategije za davanje uticaja ženama time što su im ojačali svijest o sopstvenim pravima i unaprijedili njihovu sposobnost da se pozivaju na svoja prava. Ovakvi programi mogu da doprinesu pojačanom izvještavanju o kršenju ljudskih prava. Kako bi imale bilo kakvog održivog uticaja, kampanje za podizanje svijesti javnosti u vezi sa rodnim pitanjima moraju se neprekidno odvijati i bez popuštanja prema bilo kome.

- Kadrovski centar za žene Avganistana je, tokom 2004. godine, obučio više od 500 žena iz zabačenih oblasti Avganistana o njihovim osnovnim pravima,

nasilju nad ženama i prisilnim brakovima.⁶⁹

- NVO Fokupers iz Istočnog Timora pruža usluge dostupne pravne pomoći ženama žrtvama i podiže svijest javnosti o nasilju u porodici i pravima žena pred zakonom. Svoje informacione brošure distribuiraju pružaocima usluga, vjerskim institucijama, državnim organima i onima koji se bave izradom zakona.⁷⁰

- MTV evropska fondacija je, 2006. godine, pokrenula određeni broj novih inicijativa kojima je željela da skrene pažnju na trgovinu ljudima. Neke od ovih inicijativa su obuhvatale kratke dokumentarne filmove i spotove koje je napravio MTV, kao i evropsku muzičku turneju. Sav filmski materijal koji je napravljen u okviru ovog projekta je stavljen besplatno na raspolaganje ostalim evropskim TV kanalima.⁷¹

Kada se preventivne mjere i strategije za odgovor na nasilje fokusiraju samo na žene, time se ignoriše činjenica da su muškarci ti koji počinu najveći broj krivičnih djela vezanih za seksualno nasilje i RN. Stoga oni moraju da budu sastavni dio rješenja ovog problema. U proteklih nekoliko godina, sve je više kreativnih javnih informacija i javnih kampanja za promjenu stavova i ponašanja sa porukama o rodnoj ravnopravnosti kojima su ciljna grupa muškarci, mladići i dječaci. Soul Siti i Sonke rodna pravda u Južnoj Africi, Seksto Sentido u Nikaragvi, kampanja pod nazivom „Zajedno za srećniju porodicu“ u Jordanu, Suami Siaga (ili: „Ja sam supruga na oprezu“) kampanja u Indoneziji i „Prevesti mladiće/dječake u odrasle muškarce“ u SAD-u predstavljaju samo neke od primjera. Uspješnim kampanjama i intervencijama na nivou lokalnih zajednica koje dopiru do stanovništva datih zajednica često se identifikuju grupe muškaraca ili pojedinci koji imaju uticaja na ponašanje ostalih muškaraca, a to su najčešće treneri, očevi ili vjerske vođe. Dokazi pokazuju da ovakve kampanje – kada su dobro osmišljene - mogu da dovedu do promjene stavova i ponašanja dijela muške populacije.⁷²

Programima za reformu pravosuđa bi trebalo osnovati i podržati grupe muškaraca koji su posvećeni okončanju seksualnog nasilja i RN-a u svojim zajednicama. Ove grupe mogu da pomognu da se učvrsti ideja o tome da seksualno nasilje i RN nijesu samo „ženski problem“.

5 Integracija rodnih pitanja u reformu pravosuđa u specifičnim kontekstima

Cilj ovog poglavlja je da se pozabavi reformom pravosuđa – s obzirom da se ista primjenjuje u sudstvu, reformi zakona i pristupu institucijama pravosuđa - u sljedeća četiri konteksta: postkonfliktnom, zemljama u tranziciji, zemljama u razvoju i razvijenim zemljama.

Odjeljak 11

Međunarodni nadzor nad sprovođenjem rodne pravde

Odbor UN-a o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW Odbor) ima mandat da nadgleda napredak po pitanjima žena ostvaren u 185 zemalja potpisnica CEDAW-a. Dva puta godišnje Odbor pregleda nacionalne izvještaje koje podnose države potpisnice. Ovi izvještaji koji se tiču aktivnosti koje su na nacionalnom nivou preduzete kako bi se poboljšao položaj žena, Odboru podnose predstavnici vlada ovih država. U diskusiji sa ovim zvaničnicima, stručnjaci za CEDAW imaju priliku da komentarišu izvještaj i da dobiju dodatne informacije. Odbor, takođe, daje preporuke o bilo kom pitanju koje ima uticaja na žene, a za koje smatra da bi države potpisnice trebalo da mu posvete više pažnje.

Na primjer, na zasjedanju 1989. godine, Odbor je raspravljao o velikom broju slučajeva nasilja nad ženama, tražeći da sve države dostave informacije o ovom problemu. 1992. godine, Odbor je usvojio opštu preporuku broj 19, kojom se traži da se u nacionalni izvještaj koji se dostavlja Odboru uvrste statistički podaci o slučajevima nasilja nad ženama, informacije o pruženim uslugama žrtvama, kao i zakonske i ostale mjere koje su preduzete kako bi se žene u svakodnevnom životu zaštitile od nasilja, poput uznemiravanja na poslu, zlostavljanja u porodici i seksualnog nasilja. Od jula 2005. godine, Odbor je dao 25 opštih preporuka.

ABA inicijativa za vladavinu prava je pomogla nevladinim organizacijama da pripreme izvještaje CEDAW Odboru u Jermeniji, u Bjelorusiji, Gruziji i Kirdžistanu, koristeći pri tome instrumente za vršenje procjene koje je osmislio CEDAW.⁶⁸

Vidi Aneks o međunarodnim i regionalnim zakonima i podzakonskim aktima

Ovo su izuzetno široke kategorije gdje postoje znatna preklapanja. Kao što je na samom početku napomenuto, svaki proces reforme pravosuđa je napor koji je jedinstven sam po sebi i nema nekog univerzalnog šablona koji bi se mogao primijeniti u svim okolnostima. Ipak, u daljem tekstu se razmatraju neke od mogućnosti i izazova za integraciju rodnih pitanja u reformu pravosuđa, a koji imaju tendenciju da se javljaju u određenim kontekstima.

5.1 Zemlje u postkonfliktnom periodu

„Imamo potrebu da čujemo da su zločini osuđeni kako bi nas makar donekle oslobodili osjećaja stida i tuge. Ovo nije samo pravno pitanje. Ono se tiče ljudskih života. Nešto se mora uraditi kako bi društvo koje je pogođeno konfliktom moglo da počne da investira u mir.“

Ajša Difan, advokat i aktivista za mir i pitanja žena koja je preživjela građanski rat u Sijera Leoneu⁷³

Zemlje u postkonfliktnom periodu postavljaju brojne izazove pred reformu pravosuđa. Vladavina prava je ili uništena ili uopšte ne postoji; sudstvo je nefunkcionalno, ugrožena je nezavisnost, a korupcija je u zamahu. Zgrade su uništene, a iz kancelarija opljačkano sve što je bilo vrijedno. Većina kvalifikovanog kadra je ili napustila državu ili su diskreditovani u očima javnosti. Policija je često sastavni dio problema. Zatvori su pretrpani ljudima koji u njima borave godinama, a da nizašta nijesu optuženi niti im je bilo suđeno. Civilno društvo nema povjerenja u sistem pravosuđa, a i samo je često u rasulu i nedostaje mu sredstava svake vrste.

Istovremeno, bezbrojna zlodjela su počinjena tokom trajanja konflikta, kojima se sada treba pozabaviti. Nasilje i nesigurnost biće u porastu ukoliko se ne uspostavi vladavina zakona i ne riješi pitanje preuzimanja odgovornosti. U mnogim konfliktima dolazi do pojave masovnog seksualnog nasilja nad ženama, djevojkama i djevojčicama, a takođe i nad

muškarcima, mladićima i dječacima, čime se mora posebno pozabaviti prilikom sprovođenja reforme pravosuđa u post-konfliktnom periodu.⁷⁴ Seksualno nasilje i nasilje u porodici se često u povećanom obimu nastavljaju i poslije konflikta, te se kao hitan prioritet nameće uspostavljanje pravosudnih mehanizma kojima će se rješavati RN.

Uprkos ovim izazovima, postkonfliktni period predstavlja jedinstvenu priliku da se usvoje strategije kojima će se ponovo uspostaviti vladavina prava, te da se promoviše rodna ravnopravnost u sektoru pravosuđa, kao i direktno učešće žena u procesu reforme pravosuđa. Mirovni proces i prelazak iz perioda konflikta su strateške polazne tačke sa kojih se mogu promovisati odgovornost za RN i diskriminaciju. Inicijative za sprovođenje tranzicijske pravde često predstavljaju važne faktore u ovom poduhvatu.

Tranzicijska pravda

„Pričinjava nam veliki bol saznanje da oni koji su nas napadali, ljudi koji su pobili naše muževe i muške srodnike, koji su nas mučili, silovali i sakatili nijesu kažnjeni ... mnogi od ovih ljudi su u egzilu. To je isto kao da su nagrađeni za zločine koje su počinili. A šta se dešava sa nama ovdje? Život nam se sveo na patnju, prosjačenje i očaj. Isto kao da smo mi te koje smo krive.“

djevojka iz Ruande⁷⁵

Pojam tranzicijska pravda se odnosi na širok spektar različitih pristupa koje društvo primjenjuje za rješavanje zaostalog i rasprostranjenog sistematskog kršenja ljudskih prava, kako društvo prelazi iz perioda žestokih sukoba ili represije ka miru, demokratiji, vladavini prava i poštovanju prava pojedinaca i kolektivnih prava.

Pristup tranzicijskoj pravdi obuhvata: krivično gonjenje prekršilaca ljudskih prava na domaćem,

višedržavnom i međunarodnom nivou; preduzimanje inicijativa za otkrivanje istine; davanje odštete žrtvama; institucionalnu reformu i uzimanje u obzir rodnog aspekta prilikom određivanja šablona po kome se dešavaju zlostavljanja, kako bi se unaprijedila pravda pružena ženama žrtvama.⁷⁶ Rješavanje seksualnog nasilja i RN-a se sve više posmatra kao prioritet za uspostavljanja tranzicijske pravde, za pomirenje i proces zacijeljivanja rana, kao i prioritet prilikom sprječavanja ponovne pojave ovakve vrste zlostavljanja.

Ad hoc krivični tribunali

U određenom broju slučajeva ustanovljeni su specijalni tribunali uz uključivanje međunarodne zajednice kako bi se sudilo pojedincima koji su počinili zločine tokom sukoba. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSJR) predstavljaju novi korak ka donošenju prvih presuda za silovanje i ostale oblike seksualnog nasilja kao ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Nakon ovih tribunala ustanovljeni su „hibridni“ sudovi u Kambodži, Istočnom Timoru i Sijera Leoneu, zasnovani na drugačijem modelu, po kojem su oni dio nacionalnog sudskog sistema, ali njihov rad podržava međunarodna zajednica. U Odjeljku 12 su date neke od mjera koje je preduzeo Specijalni sud za Sijera Leone kako bi se riješila rodna pitanja u slučajevima koje je ovaj sud rješavao.

Sugestije za rad ad hoc krivičnih tribunala

Najbolja praksa za istragu i krivično gonjenje u međunarodnim slučajevima krivičnog djela seksualnog nasilja (koji mogu da posluže kao model za uspostavljanje nacionalnih pravosudnih mehanizama) obuhvata sljedeće ključne elemente:

- Političku volju tužioca da krivično goni počinoce djela seksualnog nasilja.
- Uspostavljanje, na samom početku, strategije krivičnog gonjenja za počinjeno seksualno nasilje.
- Obuku za cjelokupno osoblje za sticanje vještina neophodnih za sprovođenje istrage u slučajevima seksualnog nasilja i pravne nauke.
- Tim istražitelja i tužilaca koji je posvećen rješavanju slučajeva seksualnog napastvovanja.
- Brigu o dobrobiti, bezbjednosti i dostojanstvu žrtava seksualnog nasilja, uključujući obezbjeđivanje informacija, podrške i zaštitnih mjera, kao i pripremu svjedoka.
- Omogućavanje adekvatnih uslova u sudnici gdje će žrtve silovanja biti tretirane sa poštovanjem, razumijevanjem i pažnjom kada izađu da svjedoče.⁸¹

Komisije za istinu i pomirenje

Odmah nakon konflikta često se uspostavljaju komisije za istinu i pomirenje (KIP), u pokušaju da se prevaziđu nefleksibilnost i pretjerana formalnost krivičnih procedura, da bi se ustanovila odgovornost za kršenje ljudskih prava. KIP za cilj imaju da

žrtvama obezbijede prostor da ispričaju svoju priču tako što zvanično prepoznaju i osuđuju učinjeno zlo i pokušavaju da spriječe ponovno zlostavljanje tako što se suprotstavljaju nekažnjavanju. KIP često daju preporuke za programe pružanja pomoći žrtvama i institucionalne reforme.

Određeni broj nedavno ustanovljenih KIP, uključujući one iz Kolumbije, Istočnog Timora, Perua, Sijera Leonea i Južne Afrike su preduzele korake ka uključivanju rodne dimenzije u svoj rad. Tematske javne rasprave namijenjene ženama „pružaju izuzetne mogućnosti da se čuje glas žena, ali isto tako i da se omogući da se taj glas prenese dalje i da dopre do šire javnosti ... da se njime eksplicitno predstavi problem seksualnog nasilja nad ženama“.⁸² Ostali mehanizmi koji se koriste kako bi se rodna pitanja aktivno integrisala u rad KIP-a obuhvataju: osnivanje specijalnih istraživačkih timova posvećenih ženama (kao u Istočnom Timoru); posvećivanje određenih poglavlja u završnim izvještajima komisija nasilju počinjenom nad ženama i različitom uticaju koje ono ima na živote žena (kao što je slučaj u Peru, Sijera Leoneu i Južnoj Africi); ili eksplicitni napor da se rodna pitanja integrišu tokom cjelokupnog izvještavanja o radu KIP-a (kao što je slučaj u Istočnom Timoru).⁸³

Sugestije za rad komisija za istinu i pomirenje

Kako bi se KIP na adekvatan način bavile problemima seksualnog nasilja i ostalih rodnih pitanja:

- U okviru njihovog mandata, postizanje rodne pravde treba da eksplicitno bude uvršteno u rješavanje problema kršenja ljudskih prava. U mandatu KIP za Sijera Leone je bilo zabilježeno da bi ona trebalo da „radi na povratu ljudskog dostojanstva žrtvama, posvećujući pri tome posebnu pažnju seksualnom zlostavljanju“.⁸⁴
- Treba da usvoje sveobuhvatnu definiciju seksualnog nasilja.
- Treba da se sastoje od ravnomyernog broja muškaraca i žena kao komesara, osoblja i ispitivača.
- Komesari, osoblje i ispitivači treba da prođu specijalizovanu obuku o rodnim pitanjima uključujući obuku o ispitivanju žrtava seksualnog nasilja i RN-a.
- Posebnu pažnju treba, takođe, posvetiti potrebama žrtava seksualnog nasilja za podrškom i zaštitom kada daju iskaz. U Sijera Leoneu, npr. žrtve seksualnog nasilja isključivo ispituju žene komesari i mogu da odluče o tome da li žrtve žele da svjedoče na sudskim ročištima koja su zatvorena za javnost, samo pred komisijom ili na javnim ročištima i da li bi njihove izjave trebalo smatrati povjerljivima ili ne. Svjedocima koji su došli da svjedoče na ročištima zatvorenim za javnost je obezbijedena hrana, piće i medicinska pomoć, prevoz od i do mjesta gdje se održavalo ročište i, ukoliko je to bilo neophodno, prenoćište.⁸⁵

Programi za davanje odštete žrtvama

Programe za davanje odštete žrtvama uglavnom osniva vlada, ponekad na osnovu preporuke sudova ili

Odjeljak 12 Specijalni sud za Sijera Leone

Specijalni sud za Sijera Leone je počeo sa radom 2002. godine i nastavio je rad do današnjeg dana. Mandat ovog suda je da „sudi najodgovornijima za teško kršenje međunarodnog humanitarnog prava i prava Sijera Leonea u ratu koji je počinjen na teritoriji Sijera Leonea od 30. novembra 1996. godine“.⁷⁷ Specijalni sud za Sijera Leone se razlikuje od dva *ad hoc* tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu na više važnih načina uključujući i taj da je smješten u samom Sijera Leoneu i da u njemu rade sudije i osoblje koji su iz Sijera Leonea i sa međunarodnog nivoa.

Premda je seksualno nasilje krivično djelo u Sijera Leoneu, samo se silovanje djevice smatralo teškim krivičnim djelom. Nasuprot tome, Statutom ovog Specijalnog suda usvojena je šira definicija seksualnog nasilja, kojom se obuhvataju: „silovanje, seksualno ropstvo, navođenje na prostituciju pod prisilom, održavanje trudnoće pod prisilom i bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja“.⁷⁸ Statutom je izričito zatraženo zapošljavanje rodno osjetljivih osoba koje bi radile na rješavanju krivičnih djela seksualnog nasilja.⁷⁹

Specijalni sud je preduzeo značajne napore u smislu krivičnog gonjenja počilaca krivičnih djela seksualnog nasilja, uprkos relativno maloj raspoloživosti kadra i sredstava (u poređenju sa Međunarodnim centrom za tranzicijsku pravdu i MKSR). Postojanje jake političke volje, posebno tužioca, pokazalo se izuzetno važnim za borbu protiv seksualnog nasilja. Sud je usvojio strategiju krivičnog gonjenja kojom se od samog početka sankcionišu krivična djela seksualnog nasilja, a određen je specijalni advokat sa zadatkom da pripremi plan krivičnog gonjenja počinioca krivičnog djela seksualnog nasilja. Uključene su dvije iskusne istražiteljke (iz tima od njih deset) na istraživanju krivičnih djela seksualnog nasilja. Usvojena je rodno osjetljiva metoda saslušanja kako se žrtve ne bi osjećale neprijatno kada prijavljuju krivično djelo seksualnog nasilja. Posebna pažnja posvećena je pripremi svjedoka kako bi oni u potpunosti razumijeli posljedice svjedočenja.⁸⁰

Među prvim presudama Specijalnog suda, donešenim 20. juna 2007. godine, bile su presude za silovanje kao zločin protiv čovječnosti i kršenje ljudskog dostojanstva (prisiljavanje na seksualno ropstvo) kao kršenje Člana 3. Ženevske konvencije i dodatnog Protokola II (kao i prve presude međunarodnog tribunala za regrutovanje i zloupotrebu djece vojnika).

komisija za utvrđivanje istine i pomirenje. Ovi programi imaju za cilj da „na neki način pruže kompenzaciju ogromnom broju žrtava kršenja ljudskih prava“.⁸⁷

Savjeti za rad programa za pomoć žrtvama

Kako bi se obezbijedilo da su sve žrtve uključene u programe za pomoć i da ta ponuđena pomoć odgovara njihovim potrebama:

- Tokom cijelog procesa planiranja programa i njegovog sprovođenja treba imati u vidu rodnu dimenziju;
- Žene i grupe žena treba da učestvuju na svim nivoima programa za pružanje pomoći;
- Seksualno nasilje treba da bude uvršteno na listu krivičnih djela za koja treba da se pruži pomoć, i treba da bude široko definisano. Materijalna dimenzija štete koja je nanešena žrtvama seksualnog nasilja treba da bude uzeta u obzir i ovu štetu treba nadoknaditi, a uz ovo treba obavezno da budu uključene i psihosocijalne i medicinske usluge;
- Proceduralni i aspekti vezani za prikupljanje dokaza (poput određivanja standarda o dokazima kojima se neko kvalifikuje kao žrtva) treba da budu definisani imajući u vidu prirodu počinjenih krivičnih djela;
- Treba da se uspostave mehanizmi kojima se omogućava žrtvama koje ne žele da se javno eksponiraju da se kvalifikuju za ovakvu vrstu pomoći.⁸⁸

Najveći nedostatak programa za pomoć žrtvama jeste to što se isti često ne primjenjuju. Premda su nedavno sprovedeni programi ove vrste, poput onih u Istočnom Timoru, Gvatemali, Peruu i Sijera Leoneu, osjetljivi na seksualno nasilje i rodna pitanja, njihovo sprovođenje je veoma rijetko ili potpuno izostaje.

Sugestije i preporuke za reformu pravosuđa u postkonfliktnom periodu

- Države treba da ratifikuju ili da pristupe međunarodnim i regionalnim podzakonskim aktima o ljudskim pravima, uključujući CEDAW, te da ispoštuju sve obaveze koje iz njih proističu.
- Međunarodni pravni i politički okviri treba da budu standardi na kojima će države zasnivati svoje aktivnosti na prevenciji i eliminisanju nasilja i diskriminacije nad ženama.
- Tokom ponovnog osnivanja sudskih tijela i obuke i obrazovanja sudija i advokata, države treba da se potrudu da se na svim nivoima i funkcijama obezbijedi jednaka zastupljenost žena i muškaraca.
- Grupe žena treba da budu uključene u proces uspostavljanja tranzicijske pravde i u reformu pravosuđa kao ključni partneri, a njihovo učešće treba da podrže državni organi i partneri sa međunarodnog nivoa.
- Pravosudni organi treba da sarađuju sa organizacijama žena na lokalnom i međunarodnom nivou, sa UN-om i ostalim međunarodnim agencijama kako bi obezbijedili da cjelokupno osoblje, uključujući sudije, tužioce i zaposlene u sudovima, prođe obuku o rodnom pitanjima.
- Grupe žena treba da učine napore kako bi se naglasio problem kršenja ljudskih prava i njihove zloupotrebe, obezbijedila pomoć žrtvama i preživjelima, preporučilo pružanje pomoći kojim se ublažava učinjena nepravda, te obezbijedilo da reforma pravosuđa i tranzicijska pravda odgovaraju potrebama i iskustvima žena i muškarca.

5.2 Zemlje u tranziciji

U mnogim zemljama u tranziciji postoje jednako slabe strukture demokratske uprave i slične potrebe kao i u zemljama koje se nalaze u postkonfliktnom periodu. Premda međunarodna zajednica može i dalje da bude prisutna u zemljama u tranziciji, generalno gledano, manje je raspoloživih sredstava. Ostali izazovi sa kojima se suočavaju mnoge zemlje u tranziciji su korupcija, miješanje u rad sudstva i sveukupni nedostatak transparentnosti.

U svakom slučaju, kada se održe izbori i kada se reformiše sistem vlasti, institucije i zakonodavstvo, stvara se ključna mogućnost da se unaprijede prava žena u društvu i ojača odgovor pravosudnog sistema na rodna pitanja. Promocija ravnopravnosti između muškaraca i žena, zabrana diskriminacije i zaštita od RN treba da budu jasno naglašeni u novom ustavu i zakonodavstvu, uključujući tu zakon o vlasništvu nad zemljištem i zakon o imovini, zakon o braku, zakon o razvodu, zakon o starateljstvu nad djecom, zakon o nasljeđivanju i zakon o državljanstvu.

Podsticaj za uspostavljanje rodno odgovorne reforme pravosuđa mogu da budu i obaveze nastale članstvom ili težnja da se postane član regionalnih organizacija. Mnoge zemlje u tranziciji su članovi ili žele da postanu članovi regionalnih organizacija poput Afričke unije, Evropske unije ili Organizacije američkih država. Ove unije obično promovišu ratifikaciju i sprovođenje međunarodnih i regionalnih konvencija o ljudskim pravima i o rodnoj ravnopravnosti. Standardi i preporuke koje daju regionalne organizacije mogu da posluže kao smjernice na osnovu kojih će se pristupiti rješavanju rodni pitanja tokom procesa sprovođenja reforme pravosuđa.

- Evropska unija je 2000. godine usvojila dvije Direktive (Direktivu 2000/43/EC i Direktivu 2000/78/EC) kojima se zabranjuje direktna ili indirektna diskriminacija na osnovu rasnog ili etničkog porijekla, vjeroispovijesti ili vjerskog uvjerenja, posebnih potreba, starosti ili seksualnog opredjeljenja. U ovim tekstovima su date precizne definicije direktne i indirektno diskriminacije i uznemiravanja. Osim ovoga, akcioni program zajednice protiv diskriminacije daje mjere kojima

se omogućava primjena i djelotvorno pridržavanje nediskriminativnih zakonskih odredaba (kao što su razmjena informacija, podizanje svijesti javnosti, razmjena iskustava, obuka, pristup institucijama pravosuđa, itd.).⁸⁹

Sugestije i preporuke za reformu pravosuđa

- Države treba da ratifikuju međunarodna i regionalna podzakonska akta o ljudskim pravima, uključujući CEDAW, te da ispune sve obaveze koje iz njih proizilaze.
- Prava žena treba da budu uvrštena u ustavnu i zakonodavnu reformu.
- Regionalne organizacije, poput Afričke unije i Evropske unije bi trebalo da iskoriste priliku koja se pruža tokom pregovora o pristupu sa novim članicama da unaprijede rodna prava i pristup institucijama pravosuđa u svim zemljama članicama.

5.3 Zemlje u razvoju

Zemlje u razvoju se suočavaju sa velikim brojem istih izazova kao i zemlje u postkonfliktnom periodu i zemlje u tranziciji, pri čemu još uvijek nemaju dovoljno sredstava na raspolaganju. Veliki dio stanovništva u seoskim oblastima još uvijek živi siromašno uz veoma malo ili nimalo mogućeg pristupa formalnom pravosudnom sistemu. Nekažnjeno se još uvijek često sprovodi tradicionalna praksa kršenja ljudskih prava žena i muškaraca.

Sugestije i preporuke za reformu pravosuđa

- Države treba da ratifikuju međunarodna i regionalna podzakonska akta o ljudskim pravima, uključujući CEDAW, te da ispune sve obaveze koje iz njih proizilaze.
- Pristup institucijama pravosuđa u seoskim oblastima, posebno kada su žene u pitanju, treba da se riješi putem edukativnih kampanja, kampanja za podizanje svijesti javnosti i programa za pravno opismenjavanje.

Odjeljak 13

Rodni program u Comisión de la Verdad y Reconciliación u Peruu

Prepoznajući značaj dokumentovanja iskustava koje su doživjele žene, peruanska *Comisión de la Verdad y Reconciliación* (CVR), ili Komisija za istinu i pomirenje, je osnovala rodni program kako bi podigla svijest javnosti o značaju rodni pitanja u radu ispitivača i zvaničnika Komisije.

Rodnim programom:

- je napravljena serija dokumenata za obuku koja obuhvata komunikacijske strategije, prijedloge o tome kako da se u različitim oblastima države sprovode istrage i smjernice za rad ispitivača.
- su obezbijeđeni edukativni materijali poput letaka i stripova.
- su organizovane radionice za promovisanje rodne analize u radu CVR, poput analize komunikacija, volontiranja i potrage za nestalim osobama.
- je osnovana Radna grupa za povezivanje rodni programa koju su činili predstavnici regionalnih kancelarija CVR-a sa zadatkom da aktivno rade u zajednici kako bi omogućili razmjenu informacija o rodni pitanjima.⁸⁶

- Statutarno priznavanje tradicionalnih pravosudnih mehanizama treba da bude uslovljeno stepenom u kojem ovi mehanizmi poštuju zakone i principe o ljudskim pravima. Treba učiniti napor da tradicionalni pravosudni mehanizmi modifikuju praksu kojom se krše ljudska prava, pri tom posvećujući posebnu pažnju načinu na koji se rješavaju pitanja rodnog nasilja, vlasništva žena nad zemljom i braka.
- Parlament i sudovi bi trebalo da obezbijede da se ubistva „u ime časti“ i ubistva zbog miraza kvalifikuju kao krivično djelo, a da se počinioci kazne za ubistvo.

5.4 Razvijene zemlje

Većina razvijenih zemalja, takođe, prolazi kroz proces rješavanja pitanja rodne ravnopravnosti, seksualnog uznemiravanja, diskriminacije i RN-a unutar i među svojim pravosudnim sistemima. Savjet Evrope je npr. zabilježio da se u proteklih trideset godina pravni status žena u Evropi nesumnjivo poboljšao, ali stvarna ravnopravnost je još uvijek daleko od toga da postane realnost. Žene su još uvijek marginalizovane u političkom i javnom životu, manje plaćene od muškaraca za isti posao, žrtve su siromaštva i nezaposlenosti mnogo češće od muškaraca i češće su žrtve nasilja. Broj žena sudija je i dalje u većini zemalja manji nego broj muškaraca sudija.

Od suštinske je važnosti da odgovarajući nacionalni aparat i NVO-i nastave da prate napredak po pitanjima rodne ravnopravnosti i da traže od vlade da preuzme odgovornost za to. Često su na raspolaganju i kapaciteti i materijalne mogućnosti za prikupljanje statističkih podataka i sprovođenje istraživanja u vezi sa kršenjem ljudskih prava, kao i za pravljenje i finansiranje programa kojima će se rješavati slučajevi ovakvog kršenja prava.

- **Kanada** je 2005. godine postala četvrta zemlja u svijetu, uz Belgiju, Holandiju i Španiju, koja je legalizovala istopolne brakove.⁹⁰
- Krivični zakon **Portugala**, iz 2006. godine, posebnu pažnju posvećuje krivičnom djelu nasilja u porodici, mijenjajući pri tom prirodu ovog krivičnog djela. Zakon pod ovim krivičnim djelom sada obuhvata i loš tretman od strane sadašnjeg ili bivšeg partnera, ljude (uključujući istog ili suprotnog pola) koji su živjeli u nekoj vrsti vanbračnih zajednica ili osobe koje se nalaze u vezi nalik vezi supružnika, ali koje ne žive zajedno. Ovim zakonom se takođe smatra da je krivično djelo počinjeno ukoliko se desio makar i jedan ozbiljan čin lošeg tretmana, nasuprot prethodnom zakonodavstvu u kome se pod ovakvim krivičnim djelom smatrao samo ponovljeni loš tretman.⁹¹
- **SAD** su, 2006. godine, donijele Zakon o reautorizaciji zaštite žrtava trgovine ljudima (TVPRA). U skladu sa TVPRA građani SAD-a se smatraju odgovornim za čin trgovine ljudima ukoliko su kupovali seksualne usluge ili koristili dječju radnu snagu dok su bili članovi mirovne misije ili dok su bili pod ugovorom o zaposlenju u inostranstvu, pri čemu su platu dobijali iz saveznih sredstava. Važno je napomenuti da se

ovim zakonom pažnja posvećuje i državljanima SAD-a koji su postali žrtve unutar granica SAD-a, a ne samo tranzicijskim žrtavama, te omogućava bespovratna pomoć lokalnim upravama i NVO-ima kako bi poboljšale usluge koje se nude žrtvama trgovine ljudima.⁹²

! Sugestije i preporuke za reformu pravosuđa

- Države treba da ratifikuju međunarodna i regionalna podzakonska akta o ljudskim pravima, uključujući CEDAW, te da ispune sve obaveze koje iz njih proizilaze.
- Ustav i zakone treba redovno pregledati kako bi se provjerila njihova usaglašenost sa obavezama proizišlim iz ugovora i podzakonskih akata o ljudskim pravima.
- Trebalo bi da postoje jaki institucionalni mehanizmi kojima će se nadgledati i voditi proces uspostavljanja rodne ravnopravnosti, uključujući tu mehanizme koji postoje u okviru sistema pravosuđa i u sudstvu.
- Trebalo bi uspostaviti mjere kojima će se povećati zastupljenost žena na visokim pozicijama u okviru sudstva, uključujući tu pozicije sudija i tužilaca.
- Razvijene zemlje mogu da finansiraju programe za uspostavljanje rodne pravde u zemljama u postkonfliktnom periodu i zemljama u tranziciji.

6 Ključne preporuke

1. **Planiranje:** Učesnici sa međunarodnog i nacionalnog nivoa treba da promovišu partnerstvo među svim učesnicima procesa reforme pravosuđa (sudstva, policije, kazneno popravnih institucija, tužilaštva, udruženja pravnika, grupa žena i civilnog društva) kako bi se napravila strategija za reformu pravosuđa i plan procjene kojim se obuhvataju rodna pitanja. Kako bi bio održiv, proces reforme pravosuđa, od planiranja i procjene pa do sprovođenja i vrednovanja mora da bude u lokalnom vlasništvu.
2. **Procjena:** Sveobuhvatna procjena sektora pravosuđa treba da obuhvati različita iskustva koja su žene i muškarci imali u vezi sa pristupom institucijama pravosuđa i učešćem u pravosudnom sistemu. Procjenu bi trebalo da sprovode učesnici sa lokalnog nivoa, premda učesnici sa međunarodnog nivoa mogu da pruže korisnu pomoć i tehničku podršku. Kako bi se identifikovali i shvatili izazovi koji su karakteristični za određenu situaciju, uključujući tu i kulturnu praksu, stavove i ponašanja koji mogu da utiču na način na koji se pristupa pravdi, od ključne je važnosti da postoji učešće različitih zainteresovanih strana, uključujući tu grupe žena.
3. Treba bezrezervno pristupiti **Međunarodnim i regionalnim konvencijama o ljudskim pravima**, uključujući Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), ratifikovati ih i sprovesti.
4. **Treba reformisati zakone i politike** kako bi se obezbijedilo da se u njih uvrste principi nediskriminacije, rodne ravnopravnosti i pozitivne akcije. Posebnu pažnju treba posvetiti zakonima o porodici, braku, zaposlenju, vlasništvu nad zemljom i nasljeđivanju, seksualnom opredjeljenju i rodnom nasilju.
5. **Rodno nasilje:** Treba obezbijediti da se u okviru sistema pravosuđa zabrane, kažnjavaju i pruža pravni lijek za sve oblike rodnog nasilja na način kojim se štite i promovišu prava žrtava. Dokazni postupak i procedura treba da budu revidirani kako bi se omogućilo da oni ne budu zasnovani na stereotipima koji su štetni po žrtve i da ne dovode žrtve ponovo u isti položaj. Treba razmotriti preduzimanje posebnih mjera na rješavanju slučajeva seksualnog nasilja i nasilja u porodici kao što su: osnivanje specijalnih sudova i timova za istragu; centara u kojima se sve potrebno osoblje (policija, tužioci, zdravstveni radnici, savjetnici, itd.) okuplja na jednom mjestu, pod istim krovom; te preduzimanje mjera za zaštitu žrtava i svjedoka.
6. **Pristup pravdi** treba unaprijediti putem programa za pravno opismenjavanje, uz korišćenje pomoćnog pravnog osoblja tamo gdje je to moguće, te pravne pomoći. Ovim programima posebnu pažnju treba posvetiti preprekama na koje žene nailaze kada je u pitanju pristup institucijama pravosuđa, preprekama sa kojima se suočavaju ljudi koji žive u seoskim sredinama, nepismeni ljudi, manjine i oni koji su socijalno marginalizovani.
7. **Tradicionalni pravosudni mehanizmi** treba da budu uvršteni u mjere na sprovođenju reforme pravosuđa i treba ih pomno kontrolisati kako bi se shvatio način na koji oni različito djeluju na muškarce i žene. Treba napraviti promjene kako bi se riješila pitanja zloupotrebe ljudskih prava, uključujući diskriminaciju žena.
8. **Rodne predrasude u sudstvu:** Treba sprovesti mjere kojima će se identifikovati i boriti protiv rodnih predrasuda, uključujući i one od strane sudija, tužioca i osoblja. Svi učesnici sudskog sistema (sudije, tužioci, osoblje, komisije za istinu i pomirenje, tradicionalne starješine, itd.) treba da prođu obuku o rodnim pitanjima, zakonima, obavezama na regionalnom i međunarodnom nivou i, tamo gdje je to primjenjivo, posebnu obuku o rješavanju krivičnih djela seksualnog nasilja i nasilja u porodici.
9. **Reformisanje sudstva** kako bi ono bolje odražavalo društvo kojemu služi. Žene i manjine na višim pozicijama će sudskom sistemu dati dodatni legitimitet i kredibilitet u očima zajednice, a treba primijeniti posebne mjere kako bi se promovisalo njihovo uključivanje.
10. **Jačanje nadzora i nadgledanja** načina na koji sistem pravosuđa rješava rodna pitanja i načina na koji se primjenjuju reforme vezane za ostvarivanje rodne pravde.
11. **Kampanje za edukaciju javnosti** kojima će se promijeniti društveni stavovi usljed kojih se i dalje dešava nasilje nad ženama i diskriminacija, mogu da budu dio programa za podučavanje zajednica o njihovim pravima i njima se može pojačati pristup institucijama pravosuđa.
12. **Civilno društvo, uključujući organizacije žena**, treba podržati kao partnere u sistemu pravosuđa i reformi pravosuđa. Civilno društvo igra važnu ulogu u zagovaranju za reformisanje zakona, politike i procedura, u pružanju pravnih usluga i promovisanju pristupa institucijama pravosuđa, kao i kontroli funkcionisanja sistema pravosuđa. Finansiranje i podrška učesnicima iz civilnog društva, kao i stalna obuka radi izgradnje kapaciteta, mogu da budu izuzetno djelotvoran i efikasan metod kojim se podržavaju napori na reformi pravosuđa.

7 Dodatni izvori informacija

Korisne internet adrese

US National Center for State Courts (koji obezbijuje brojne priručnike, smjernice i brošure koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti u sudovima, kao i pitanjima kako postupke u sudnici učiniti jednakim za oba pola) - <http://www.ncsconline.org/>

Savjet Evrope, *Stop Violence Against Women Website*, (Internet stranica: Zaustavite nasilje nad ženama) http://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/default_en.asp

Međunarodni konzorcijum za pravnu pomoć – <http://www.ilac.se>

Odjeljenje UN-a za unaprijeđenje položaja žena, internet stranica CEDAW, uključujući državne izvještaje i uputstva za izvještavanje - <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/reports.htm>

Uputstva za praktičnu upotrebu i priručnici

ARC International, **Gender-Based Violence Legal Aid: A Participatory Toolkit**, (Pravna pomoć u slučajevim rodnog nasilja: set priručnika za učesnike) 2005. http://www.arcrelief.org/gbvbooks/cdrom/content/Book_1_Toolkit/BOOK1.pdf

Nesiah, V., International Centre for Transitional Justice, **Gender Justice Series, Truth Commissions and Gender: Principles, Policies and Procedures**, (Rodna pravda, komisije za istinu i rodna pitanja: principi, politike i procedure) 2006. <http://www.ictj.org/static/Gender/GendHandbook.eng.pdf>

UN Office on Drugs and Crime, **Criminal Justice Assessment Toolkit** (Set priručnika o procjeni krivičnog prava). http://www.unodc.org/unodc/criminal_justice_assessment_toolkit.html

Članci i izvještaji dostupni na internetu

European Women's Lobby, **Towards a Common European Framework to Monitor Progress in Combating Violence against Women: Proposals for a Policy Framework and Indicators in the areas of budgets, legislation, justice, service provision, training of professionals, civil society, data collection and prevention, and case studies of models and good practice**, (Na putu ka zajedničkom evropskom okviru za nadgledanje napretka u borbi protiv nasilja nad ženama: Prijedlozi

za strateški okvir i pokazatelje u oblasti budžeta, zakonodavstva, pravosuđa, pružanja usluga, obuke profesionalaca, civilnog društva, prikupljanja podataka i sprječavanja, i primjeri iz prakse za modele i dobre prakse) 2001. http://www.womenlobby.org/SiteResources/data/MediaArc_hive/Publications/BrochUK.pdf

Henderson, K. i Autheman, V., **Global Best Practices: A Model State of the Judiciary Report; A Strategic Tool for Promoting, Monitoring and Reporting on Judicial Integrity Reform**, (Globalne najbolje prakse: primjer izvještaja o stanju u sudstvu; Strateško sredstvo za promovisanje, nadgledanje i izvještavanje o reformi pravnog integriteta) 2004. http://www.ifes.org/publication/20ef1c5bb97b3a464dc4d8b_b4da18bac/WhitePaper_6_FINAL.pdf

ILAC, **Gender Justice in Liberia: the Way Forward**, (Rodna pravda u Liberiji: put naprijed) 2006. http://www.ilac.se/sajt/bilder/pdf/Liberia_Report_2007.pdf

ILAC, **Building Partnerships for Promoting Gender Justice in Post-Conflict Societies**, (Izgradnja partnerstva za promociju rodne pravde u postkonfliktnim društvima) 2005. http://www.ilac.se/sajt/bilder/pdf/B-P-for-Promoting-Gender_Justice_in_Post-Conflict_Societies_2005.pdf

Molyneux, M., i Razavi, S., **Gender Justice, Development and Rights**, (Rodna pravda, razvoj i prava) 2003. <http://www.pogar.org/publications/other/unrisd/molraz.pdf>

Secretary-General's **In-Depth Study on All Forms of Violence against Women**, (Detaljna studija generalnog sekretara o svim oblicima nasilja nad ženama), 6. juli 2006, A/61/122/Add.1. <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/419/74/PDF/N0641974.pdf?OpenElement>

World Bank, **Gender Justice and Truth Commissions**, (Svjetska banka, Rodna pravda i Komisije za istinu) 2006. <http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTINST/Resources/GJTClayoutrevised.pdf>

Knjige i ostala izdanja dostupna na internetu

Gender Justice in Post-Conflict Countries in East, Central and Southern Africa, African Women for Peace, (Rodna pravda u postkonfliktnim zemljama u istočnoj, centralnoj i južnoj Africi, Žene Afrike za mir) Advocacy Magazine – specijalno izdanje, sept. 2005.

FUSNOTE

- ¹ Bendoit, B. i Hall Martinez, K., 'Ending Impunity for Gender Crimes under the International Criminal Court', („Obustavljanje nedodirljivosti za rodna krivična djela pod Međunarodnim krivičnim sudom“) *Brown Journal of World Affairs*, izdanje 6, str. 65-85.
- ² Ferencz, B.B., The Coming of International Law and Order, (Dolazak međunarodnog zakona i reda), *Whole Earth Papers*, br. 14, nov. 1980, Global Education Associates. <http://www.benferencz.org/arts/14.html>
- ³ Organizacija za ekonomsku saradnju i bezbjednost. *OECD DAC Handbook on Security System Reform: Supporting Security and Justice*, (Priručnik OECD DAC o reformi sektora bezbjednosti – Podrška bezbjednosti i pravdi). Nactr. (OECD, 2007: Pariz), str.182.
- ⁴ O'Neill, W.G., 2004, 'Reform of Law Enforcement Agencies and the Judiciary', („Reforma agencija za sprovođenje zakona i sudstva“), ICHRP radni dokument, str.13.
- ⁵ Quast, S., Rule of Law in Post-Conflict Societies: What is the Role of the International Community?, (Vladavina prava u postkonfliktnim društvima: Koja je uloga međunarodne zajednice?), 39 *NEW ENGLAND LAW REVIEW* 45 (2004) str. 48.
- ⁶ UN dokument A/55/985-S/2001/574, stav 100.
- ⁷ Savjet UN-a za ekonomiju i društvo, Izvještaj generalnog sekretara, *Coordination of the Policies and Activities of the Specialized Agencies and Other Bodies of the United Nations System: Mainstreaming the Gender Perspective into all Policies and Programmes in the United Nations System*, (Koordinacija politika i aktivnosti specijalizovanih agencija i drugih tijela u sistemu Ujedinjenih nacija: Integracija rodnih perspektiva u sve politike i programe sistema Ujedinjenih nacija), 12. juni 1997.
- ⁸ UN, A/CONF.177/20, §124(g).
- ⁹ Generalna skupština UN-a, *Crime Prevention and Criminal Justice Measures to Eliminate Violence against Women*, (Sprječavanje zločina i mjere krivičnog prava za eliminaciju nasilja nad ženama) A/RES/52/86, 2 feb. 1998, §7(c).
- ¹⁰ Prilagođeno iz UN dokument E/CN.4/1995/42, stav 72.
- ¹¹ Prilagođeno iz Izvještaja specijalnog izvjestioca, Radika Komarasvamija, o nasilju u porodici iz 1999. godine, UN dokument E/CN.4/1999/68, stav 25.
- ¹² Sudstvo Engleske i Velsa, 'Statistics – Women Judges in Post', („Statistika – žene sudije na službi“), 1. april 2007. <http://www.judiciary.gov.uk/keyfacts/statistics/women.htm>
- ¹³ ILO saopštenje za medije, 'In the Observance of Kartini's Day: ILO: Gender Balance in Judiciary is Crucial for New Industrial Relations Court', („U spomen na Dan Kartine: ILO: Rodna ravnoteža u sudstvu je od ključnog značaja za novi privredni sud“), 21. april 2004. <http://www2.ilo.org/public/english/region/asro/jakarta/download/10wirc.pdf>
- ¹⁴ Formisano, M. i Moghadam, V., 'Women in the Judiciary in Latin America: An Overview of Progress and Gaps', („Žene u pravosuđu Južne Amerike: pregled ostvarenog napretka i propusta“), SHS Paper in Women's Studies/Gender Research, (UNESCO), 2005, str. 9. http://portal.unesco.org/shs/fr/files/8977/11320528881Women_in_Judiciary_in_Latin_America.pdf/Women%2Bin%2BJudiciary%2Bin%2BLatin%2BAmerica
- ¹⁵ Međuparlamentarna unija, *Women in Politics: 2005*, (Žene u politici: 2005.) (IPU) i UN DPI: Ženeva, jan. 2005.
- ¹⁶ Prilagođeno iz govora sudije Lusi Maiula, Viši sud, Južna Afrika, *Gender, Culture and the Law: The Challenges of a Diverse Society: A South African Perspective*, (Rodna pitanja, kultura i zakon: Izazovi u raznorodnom društvu: južnoafrička perspektiva), održanom na 8. godišnjoj konferenciji Međunarodnog udruženja sudija od 3-7. maja 2006.
- ¹⁷ Konferencija o rodnoj pravdi u zemljama u postkonfliktnom periodu, Njujork, Njujork, 15-17. sept. 2004.
- ¹⁸ Dr. Askin, K. D., 'Comfort Women: Shifting Shame and Stigma from Victim to Victimized', („Bezbjednost ženama: preusmjeravanje sramote i stigme sa žrtve na zlostavljača“) *International Criminal Law Review*, 2001, str. 7-8.
- ¹⁹ Seksualno i rodno nasilje nad izbjeglicama, povratnicima i interno raseljenim licima: smjernice za sprječavanje i odgovor, maj 2003, Komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice, http://www.rhrc.org/pdf/gl_sgbv03.pdf
- ²⁰ Anna S. Sussman, A.S., „Burundians Say Peace Must Include Tough Rape Laws“, („Burundijci kažu mir mora uključivati stroge zakone o silovanju“) *Women's Enews*, 13. sept. 2007. www.womensnews.org
- ²¹ Izvještaj sa Konferencije o rodnoj pravdi u zemljama u postkonfliktnom periodu na temu: „Žene su potrebne miru, a ženama je potrebna pravda“, 15-17. sept. 2004, izdato kao UN dokument S/2004/862, stav 9.
- ²² Rhen i Johnson Sirleaf, E., *Women, War, Peace*, (Žene, rat, mir) 2002, str. 92
- ²³ Saopštenje za medije: „Dvanaest afričkih lidera je dobilo crvene kartone na dan prava žena na samitu Afričke unije u Kartumu u Sudanu“. Internet sajt Solidarnosti za prava žena Afrike, 20. jan. 2006.
- ²⁴ The La'o Hamutuk Bulletin, tom 2, br. 5. avg. 2001, Tema broja: Žene i rekonstrukcija Istočnog Timora. <http://members.pcug.org.au/~wildwood/01augwomen.htm>
- ²⁵ Rhen i Johnson Sirleaf, E., *Women War Peace*, (Žene, rat, mir) 2002, str.135.
- ²⁶ Međunarodno udruženje žena sudija, 'Jurisprudence of Equality Program Decisions', („Pravna nauka o odlukama programa jednakosti“) <http://www.iawj.org/jep/jep.asp>
- ²⁷ UNIFEM, *Not a Minute More, Ending Violence Against Women*, (Ni minut više, okončavanje nasilja nad ženama) 2003, str. 39.
- ²⁸ Bastick, M., Grimm, K. i Kunz, R., *Sexual Violence in Armed Conflict: Global Overview and Implications for the Security Sector*, (Seksualno nasilje u oružanom sukobu: globalni pregled i implikacije na sektor bezbjednosti), (DCAF: Ženeva), 2007, str.162.
- ²⁹ ILAC i Ministarstvo za pitanja žena i prava žena Haitija, 'Gender Justice, Best Practices', („Rodna pravda, najbolje prakse), sept. 2007. <http://www.rwi.lu.se/pdf/publications/reports/genderjustice.pdf>
- ³⁰ Wallenberg, R., Institut za ljudska prava, Najbolje prakse rodne pravde, 2007 www.ilac.se
- ³¹ Human Right Watch, *On International Day against Homophobia, Violations Mixed With Victories*, (Na međunarodni dan borbe protiv homofobije, Nasilja izmješana sa pobjedama), Njujork, 17. maj 2006. <http://hrw.org/english/docs/2006/05/17/global13393.htm>
- ³² Rezolucija Evropskog parlamenta od 26. aprila 2007. o homofobiji u Evropi, P6_TA-PROV(2007)0167, Član (3) i Član (8). <http://www.lifesite.net/ldn/2007/apr/070428a.html>
- ³³ *Fraser v Children's Court*, (Frajzer protiv Suda za prava djece), Sjeverna Pretorija i ostali, 1997(2) BCLR 163 (CC).
- ³⁴ Cotula, L., Gender and Law: Women's Rights in Agriculture, (Rodna pitanja i zakon: Prava žena u poljoprivredi), (FAO Legal Office, Food and Agriculture Office of the United States: Rim), 2000.
- ³⁵ Detaljno istraživanje o svim oblicima nasilja nad ženama, Izvještaj generalnog sekretara UN-a (6. jul 2006.), UN dokument A/61/122/Add.1, pasus 294.
- ³⁶ Cotula, L., Gender and Law: Women's Rights in Agriculture, (Rodna pitanja i zakon: Prava žena u poljoprivredi), (FAO Legal Office, Food and Agriculture Office of the United States: Rim), 2000.
- ³⁷ Detaljno istraživanje o svim oblicima nasilja nad ženama, Izvještaj generalnog sekretara UN-a (6. jul 2006.), UN dokument -A/61/122/Add.1, pasus 294.
- ³⁸ Cotula, L., Gender and Law: Women's Rights in Agriculture, (Rodna pitanja i zakon: Prava žena u poljoprivredi), (FAO Legal Office, Food and Agriculture Office of the United States: Rim), 2000.
- ³⁹ Sussman, A.S., 'Burundians Say Peace Must Include Tough Rape Laws', („Burundijci kažu mir mora uključivati stroge zakone o silovanju“), *Women's Enews* 13. sept. 2007.
- ⁴⁰ ABA ROL Inicijativa za procjenu CEDAW-a u Rusiji. http://www.abanet.org/ceeli/publications/cedaw/cedaw_Russia.pdf
- ⁴¹ *Izvještaj sa četvrtih Svjetske konferencije o ženama*, Peking 4-15. sept. 1995. (UN publication, Sales No. E.96.IV.13), pasus 124 (g).
- ⁴² Pravilnik o dokaznom postupku Međunarodnog krivičnog suda. [http://www.icc-cpi.int/library/about/officialjournal/basicdocuments/rules\(e\).pdf](http://www.icc-cpi.int/library/about/officialjournal/basicdocuments/rules(e).pdf)
- ⁴³ Thuthuzela Care Centres, *The Country's Anti-rape Strategy Improves Perpetrators Conviction Rates*, („Državna strategija za suzbijanje silovanja povećava stepen osuđenih počinilaca krivičnog djela), 8. maj 2006. <http://www.npa.gov.za/ReadContent407.aspx>
- ⁴⁴ „Nasilje nad ženama u Južnoj Americi i na Karibima 1990.-2000.: decenijska procjena“, Regionalni prikaz koji je pripremila Guerrero-Caviedes, E., str. 3-7.
- ⁴⁵ Treći i četvrti periodični izvještaj država članica CEDAW Odboru, Bangladeš, CEDAW/C/BGD/3-4. april 1997., Odjeljak 2.4, napomena 22.
- ⁴⁶ Više informacija o dobroj praksi inicijative Porodičnih pravosudnih centara, feb. 2007. <http://www.usdoj.gov/ovw/pfjci.htm>. Takođe <http://www.nyc.gov/html/ocdv/html/fjc/fjc.shtml> za informacije u vezi sa centrom u Njujorku.

- ⁴⁷ Republika Liberija, Nacionalni akcioni plan za sprječavanje i upravljanje rodnim nasiljem u Liberiji, novembar 2006, str. 29. www.gbvtf-liberia.org
- ⁴⁸ Američka advokatska komora, Gender Issues Programs, 'Improving Women's Access to the Legal System', (Programi o rodnim pitanjima, „Poboljšati pristup žena sistemu pravosuđa“), na internet adresi http://www.abanet.org/rol/programs/resource_gender_issues.html
- ⁴⁹ Američka advokatska komora.
- ⁵⁰ Partnerstvo u rješavanju zločina iz mržnje. <http://tandis.odhr.pl/index.php?p=ki-ho>. Takođe, Izgradnja samopouzdanja zajednice, Garda Gay Liaison News. http://www.glen.ie/press/docs/Garda%20news%20Press%20Re_ady.pdf
- ⁵¹ Govor Ksanane Gusmao, predsjednika Istočnog Timor, 27. jun 2003. www.asiafoundation.org
- ⁵² Cotula, L., Gender and the Law – Women's Rights in Agriculture, (Rodna pitanja i zakon: Prava žena u poljoprivredi), (FAO legal office, Food and Agriculture Organization of the United States: Rim), 2000.
- ⁵³ Ured visokog komesara UN-a za izbjeglice, 2006, 14; International Alert and Women Waging Peace 2004, str.8; Mobekk, E., 'Transitional Justice and Security Sector Reform: Enabling Sustainable Peace', („Tranzicijska pravda reforma sektora bezbjednosti: omogućavanje održivog mira“), *Vanredni izvještaj DCAF-a* 13, str.51-52, 2006.
- ⁵⁴ Da Costa, R., 'The Administration of Justice in Refugee Camps: a Study of Practice', („Sprovođenje pravde u izbjegličkim kampovima: praktična studija“), *UNHCR Legal and Protection Policy Research Series*, PPLA/2006/01, 2006, str.43.
- ⁵⁵ Da Costa, R., 'The Administration of Justice in Refugee Camps: A Study of Practice', („Sprovođenje pravde u izbjegličkim kampovima: praktična studija“), *UNHCR Legal and Protection Policy Research Series*, PPLA/2006/01, str.44-45, 2006.
- ⁵⁶ Wojkowska, E., Doing Justice: How Informal Justice Systems can Contribute, (Sprovođenje pravde: kako neformalni pravosudni sistem mogu doprinijeti), UNDP 2006, str. 40. www.undp.org/oslocentre/docs07/DoingJusticeEwaWojkowska130307.pdf
- ⁵⁷ Wojkowska, str. 33.
- ⁵⁸ Wojkowska, str. 32.
- ⁵⁹ Shafraan, L. H. i Winkler, N.J., Operating a Task Force on Gender Bias in the Courts: A Manual for Actions, (Rukovođenje Radnom grupom za rodne predrasude u sudovima: priručnik za akciju), (The Foundation for Women Judges: Vašington), 1986.
- ⁶⁰ Detaljno istraživanje o svim oblicima nasilja nad ženama, Izvještaj generalnog sekretara (6. jul 2006), UN dokument A/61/122/Add.1.
- ⁶¹ program UN-a za razvoj, *Women's Issues Now Part of Legal Training in Nepal*, (Pitanja žena sada su dio pravne obuke u Nepal), 5. april 2006. <http://content.undp.org/go/newsroom/april-2006/womens-legal-training-nepal-20060405.en?categoryID=349423>
- ⁶² UNIFEM izvještaj o situaciji u Avganistanu za2007. godinu. www.unama-afg.org/docs/_UN-Docs/_fact-sheets/07mayUNIFEM-fact-sheet.pdf
- ⁶³ Izvještaj o stanju u zemlji – Tunis 2006., Freedom House. www.freedomhouse.org
- ⁶⁴ Ertürk, Y. (profesor), specijalni izvjestilac Savjeta za ljudska prava o nasilju nad ženama, Komisija za status žena, Pedestprva sjednica u Njujorku, 26. feb. – 9. mart 2007, Panel diskusija o 'Emerging Issues, Trends and New Approaches to Issues Affecting the Situation of Women or Equality Between Women and Men', („Novim pitanjima, trendovima i pristupima pitanja koja utiču na situaciju u kojoj se nalaze žene ili jednakosti žena i muškaraca“), 1. mart 2007, str. 4.
- ⁶⁵ Nacionalna komisija za žene. <http://ncw.nic.in/>
- ⁶⁶ Harsano, I., Indonesia's National Machinery for Gender Justice: Komnas Perempuan and its Monitoring and Oversight Role, (Državni aparat za rodnu pravdu Indonezije: Komnas Perempuan i njegova uloga u nadgledanju i nadzoru), dec. 2005 (ažurirano 4. jan. 2006) <http://www.uhphununcfaw.gov.vn/?lang=E&func=newsdt&catid=220&newsid=1450&MN=198>
- ⁶⁷ Komisija za jednakost polova, komesar Siqwana- Ndulo, N., juli 2001 <http://www.cge.org.za/userfiles/documents/CGEbyNdulospeech.pdf>
- ⁶⁸ ABA ROL Inicijativa za procjenu CEDAW-a http://www.abanet.org/rol/publications/cedaw_assessment_tool.shtml
- ⁶⁹ Detaljno istraživanje o svim oblicima nasilja nad ženama, Izvještaj generalnog sekretara (6. jul 2006), UN dokument A/61/122/Add.1, pasus. 299.
- ⁷⁰ Detaljno istraživanje o svim oblicima nasilja nad ženama, Izvještaj generalnog sekretara (6. jul 2006), UN dokument A/61/122/Add.1, pasus. 299.
- ⁷¹ Sida Saopštenje za štampu *MTV i Sida u kampanji protiv trgovine ljudima*, 21. april 2006. http://www.sida.se/sida/jsp/sida.jsp?d=118&language=en_US
- ⁷² Barker, G., (Instituto Promundo: Brazil), *The Role of Men and Boys in Achieving Gender Equality*, (Uloga muškaraca, mladića i dječaka u postizanju rodne jednakosti), izjava dostavljena na pedesetprvoj sjednici Komisije o položaju žena, Njujork, 26. februar – 9. mart 2007, str. 4.
- ⁷³ Rhen i Johnson Sirleaf, E., *Women, War and Peace*, (Žene, rat i mir) 2002, str. 92.
- ⁷⁴ Bastick, M., Grimm, K. i Kunz, R., *Sexual Violence in Armed Conflict: Global Overview and Implications for The Security Sector*, (Seksualno nasilje u oružanom sukobu: globalni pregled i implikacije na sektor bezbjednosti), (DCAF: Ženeva), 2007.
- ⁷⁵ Rhen i Johnson Sirleaf, str. 97.
- ⁷⁶ Međunarodni centar za tranzicijsku pravdu, Brošura o rodnim pitanjima. <http://www.ictj.org/static/Gender/GendHandbook.eng.pdf>
- ⁷⁷ *Statut Specijalnog suda za Sijera Leone*, Član 1.1. <http://www.sc-sl.org/scsl-statute.html>
- ⁷⁸ Nowrojee, B., 'Your Justice is Too Slow': Will the ICTR Fail Rwanda's Rape Victims? („Vaša pravda je prespora: Da li će MKSR iznevjeriti žrtve silovanja u Ruandi?“), *Vanredni izvještaj UNRISD-a* 10, nov. 2005, str. 88.
- ⁷⁹ *Statut Specijalnog suda za Sijera Leone* (2000), Član 2(g), str.15.
- ⁸⁰ Nowrojee, B., 'Your Justice is Too Slow: Will the ICTR Fail Rwanda's Rape Victims?' („Vaša pravda je prespora: Da li će MKSR iznevjeriti žrtve silovanja u Ruandi?“), *Vanredni izvještaj UNRISD-a* 10, (nov. 2005), str. 99-100; Nowrojee, B., novembar 2004, str. 25-27.
- ⁸¹ Nowrojee, B., 'We Can Do Better: Investigating and Prosecuting International Crimes of Sexual Violence', („Mi možemo bolje: Provođenje istrage i krivično gonjenje od strane Međunarodnih krivičnih sudova“), Kolokvijum tužioca Međunarodnih krivičnih sudova, Aruša, Tanzanija, 25-27. nov. 2004.
- ⁸² Rubio-Marin, R., Univerzitet u Sevilji, citirano u Bastick, M., Grimm, K. i Kunz, R., *Sexual Violence in Armed Conflict: Global Overview and Implications for The Security Sector*, (Seksualno nasilje u oružanom sukobu: globalni pregled i implikacije na sektor bezbjednosti), (DCAF: Ženeva), 2007, str. 158.
- ⁸³ Rubio-Marin, R., Univerzitet u Sevilji, citirano u Bastick, M., Grimm, K. i Kunz, R., *Sexual Violence in Armed Conflict: Global Overview and Implications for The Security Sector*, (Seksualno nasilje u oružanom sukobu: globalni pregled i implikacije na sektor bezbjednosti), (DCAF: Ženeva), 2007, str. 158.
- ⁸⁴ Sijera Leone, Zakon o Komisiji za istinu i pomirenje (2000) Dio III, Član 2b.
- ⁸⁵ Komisija za istinu i pomirenje, Sijera Leone, *Witness to Truth: Report of the Truth & Reconciliation Commission*, (Svjedok istine: Izvještaj Komisije za istinu i pomirenje), tom 3b, poglavlje 3, (2004).
- ⁸⁶ Mantilla, J., *Rodni program, Pravna podjela Komisije za istinu i pomirenje Perua (CVR)* <http://www.womenwarpeace.org/issues/justice/justice.htm>
- ⁸⁷ De Greiff, P., *The Handbook of Reparations*, (Priručnik o odštetama) (Oxford University Press: Oksford), 2006, str.2.
- ⁸⁸ Rubio-Marin, R., Univerzitet u Sevilji, citirano u Bastick, M., Grimm, K. i Kunz, R., *Sexual Violence in Armed Conflict: Global Overview and Implications for The Security Sector*, (Seksualno nasilje u oružanom sukobu: globalni pregled i implikacije na sektor bezbjednosti), (DCAF: Ženeva), 2007, str. 162.
- ⁸⁹ Akcioni program EU za borbu protiv diskriminacije, 2001-2006. <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l33113.htm>
- ⁹⁰ Bourassa, K. i Varnell, J., D's 3 Parents: ABC's of family law updated Children of Same-Sex Marriages can have 3rd Parent (Tri D-ijeva roditelja: ažuriran ABC porodičnog zakona – Djeca iz istospolnih brakova mogu imati trećeg roditelja). www.equalmarriage.ca
- ⁹¹ Zakonodavstvo u zemljama članicama Savjeta Evrope o borbi protiv nasilja nad ženama, tom II, Generalni direktorat za ljudska prava, Strazbur, jan. 2007., str. 100
- ⁹² Zakon o reautorizaciji zaštite za žrtve trgovine ljudima, 2005, H.R.972. <http://www.state.gov/gtip/rls/61106.htm>